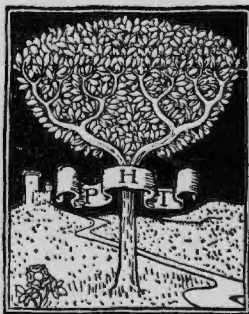


PERSONHISTORISK TIDSKRIFT



UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1957

ÅRGÅNG 55 · HÄFTE 3

INNEHÅLL.

	Sid.
Fil. dr ARNE HOLMBERG, Stockholm: Berzelius och familjen Brandel	101—121
Amanuens BRITA STJERNSWÄRD, Stockholm: Lord Kellies arkiv på Cambo House i Skottland	122—145
Professor BENGTT HILDEBRAND, Stockholm: Till släkten Husbergs historia. Några randanteckningar till litteraturen	146—148

Berzelius och familjen Brandel.

Av Arne Holmberg.

Under åren 1809—18 hade J. J. Berzelius sin bostad och sitt privata laboratorium i »tyska bagarns hus»¹, en fastighet som upptog sydvästra hörnet av Nybrogatan och Sperlingens backe (nuv. Riddargatan). Det nordvästra hörnhuset, det s. k. Palinska huset², ägdes av förutvarande konsuln i Alger, pensionerade generalkonsuln Henric Gottfrid Brandel, kanske mest känd som uppfinnare av ett nytt kronologiskt system, »myriaden».³ Denne bodde jämte sin familj sedan år 1804 i en av husets våningar. Han var änklings sedan 1791, och hans familj bestod av sönerna Gustaf, som ägnade sig åt militäryrket och slutligen blev major, och Genseric, diplomat, slutligen svensk-norsk minister i Berlin, samt döttrarna Sophie och Emilie.⁴

I ett år 1841 gjort tillägg till sina självbiografiska anteckningar nämner Berzelius Genseric och Gustaf Brandel bland de akademiskamrater, som tillhörde hans fåtaliga umgängeskrets under de närmaste åren sedan han flyttat sina penater till Stockholm.⁵ I de ursprungliga anteckningarna (inlämnade till KVA år 1823) berättar han om sitt umgänge med familjerna Ljungberg, särskilt aftnarna hos den äldre, Axel Ljungberg, och L. A. Ekmarck, som deltog i dessa samkväm, berättar, att Gustaf Brandel rätt ofta var med vid dessa tillfällen, och att sällskapet ibland ökades med systrarna Brandel.⁶

Av den korrespondens, som förts mellan Berzelius och medlemmar av familjen Brandel, har tills helt nyligen icke varit känt mer än 9 brev (av åren 1823—33) från Genseric till Berzelius, men för några år sedan har en serie förut obeaktade Berzeliusbrev ställts till forskningens förfogande av redaktionssekreteraren Åke Brandel, Lidingö. Denna samling består av 7 brev till Genseric 1807 (2 st.), 1818 och

¹ Närmare härom se Söderbaum, Jac. Berzelius, I, s. 290 ff.

² Se art. av Esther Jacobsson, »Riddargatan och Sperlingens backe» i Samf. St Eriks Årsbok, 1944, s. 52 ff.

³ Se art. Brandel i SBL, Del 5, 1924/25, samt ovan citerade uppsats av E. Jacobsson.

⁴ De fem familjemedlemmarnas levnadsår voro: Generalkonsulns 1739—1828, Gustafs 1776—1820, Genseric 1782—1833, Sophies 1773—1858, Emilies 1780—1863.

⁵ Berzelius, Självbiografiska anteckningar. Utgivna ... genom H. G. Söderbaum. Sthlm 1901, s. 41, not 2.

⁶ Se PHT 53, 1955, s. 49 f.

1832—33, 4 till Gustaf 1815—19 samt 18 brev eller biljetter till systrarna Brandel gemensamt, därav 13 daterade 1809—33 och 5 odaterade. Det första brevet till Genseric, som år 1807 var svensk chargé d'affaires i London, har visserligen en vänskaplig, personlig prägel, men är närmast motiverat av en praktisk angelägenhet: Berzelius anmodar sin vän att skaffa honom en viss kvantitet platina, som då var billigare i England än i Sverige, och det andra brevet från samma år (f. ö. defekt) innehåller huvudsakligen tack-sägelse för väl utträttad tjänst. Alla övriga brev i samlingen härröra från tiden efter det att Berzelius blivit familjen Brandels granne, och de flesta och längsta äro skrivna medan han själv ännu bodde i »tyska bagarns hus». De vittna om ett mycket förtroligt och otvunget umgänge, och man kan av flera ställen i dem dra den slutsatsen, att Berzelius hälsade på hos dem då och då utan särskild inbjudan, när han ville koppla av och få sig en pratstund. Man kan vara övertygad om att han icke sällan hade lärda samtal med den gamle general-konsuln, som på ålderns dagar alltjämt sysslade med sina astronomiska och kalendariska spekulationer. Under sina resor åtminstone åren 1809—14 tog Berzelius med sig ett exemplar av »myriad»-almanackan och daterade sina brev till systrarna Brandel efter dess system. Han skulle säkert icke ha gjort sig detta besvär, om han icke hade varit utsatt för direkta påtryckningar av den originella almanackans upphovsman. De orientaliskt klingande namn, som skämtsamt användas i särskilt de första av de nedan avtryckta breven, vittna även om detta umgänge. Italienska ord och uttryck, som här och där användas i breven, tyda också på inflytande från familjen Brandel, kanske mest från mademoiselle Sophie, som först vid 20 års ålder kom till Sverige och under två år närmast före sin repatriering hade vistats i Livorno.

I de nyupptäckta breven omnämnas åtskilliga andra brev både till och från Berzelius, vilka nu icke kunnat påträffas och kanske måste anses för alltid förlorade.⁷ De som räddats undan förstörelse torde emellertid vara tillfyllest för att ge en god bild av förbindelserna mellan Berzelius och familjen Brandel, helst som de kunna kompletteras med belysande citat ur Berzelius' korrespondens med andra personer⁸, såsom hans vän och studiekamrat Pontin⁹, vilken någon

⁷ Av de brev, som skickats till Berzelius av Gustaf Brandel och av systrarna, är icke ett enda bevarat.

⁸ Originalen till samtliga citerade brev (utom de nyupptäckta) finnas, när ej annat särskilt meddelas, i KVA:s bibliotek.

⁹ Magnus Martin Pontin, adl. af Pontin (1781—1858), slutl. medicinalråd och konungens förste livmedikus.

tid tjänstgjorde som hans adjunkt vid kirurgiska undervisningsverket och delade hans bostad i tyska bagarns hus.

Under sommaren 1809 företog Berzelius en resa till släktingar och vänner i Östergötland, och han hade under hela denna turné, som räckte från början av juli till slutet av augusti, sällskap med Gustaf Brandel, som då var kapten. Färden är ej alls omnämnd i självbiografien, och vad man hittills vetat om densamma härrör från trenne hans brev till Pontin, refererade av Söderbaum¹⁰. Efter ankomsten till Ekeby prästgård, där resenärerna gjorde ett längre uppehåll, skickade Berzelius till systrarna Brandel en uppsluppen skildring av deras upplevelser. Den lyder som följer:

[På sista sidan:] Mademoisellerna Brandel.

Alfe d. . . . [19] Esedam 3809 [= 13/7 1809]
i Ekeby Rinna Prestegård.

Theim [6 juli].

Vår färd skedde fint på tidigt sadlade hästar, och våra gumpar, like ynglingar, som med nyfödt lif och oförsökta krafter njuta af kampen med lifvets besvärligheter, beklagade sig icke öfver Stockholmska gatorna, och okunnige om den pankake-form hvare de af dagsresan skulle försättas, funno de vårt åkdon förträffligt. Vi väntade icke synnerligen länge på hästar i Fittja, och kommo til Södertelje omkring kl. 1.— Vår diné blef smörgås och filbunke, och resan fortsattes i värme och damm. [Småningom blef det *uts.*] Under vårt framrullande blef det småningom afton. Lugn och den klaraste himmel, goda hästar och ständigt vaxande föremål gorde vår färd på det högsta angenäm. Då och då böjde sig rågen til vårt möte, och den lilla fläckten, som krökte dess strån, andades vållukt omkring oss. Mot solens nedgång, då aftonen blef ännu svalare, njöto vi den angenäma ångan af löfskogen, och beslöto at njuta den hela natten, oagtadt något prut af våra förut omnämde följeslagare. Vi räckte nemligen hvarandra handen på at resa hela natten i den angenäma svalkan, och at vid våra offer på Morphaei altare taga några halfmesurer dels i kärnan, och dels der vi följande förmiddag skulle finna lägligt, och detta ställe förmodade vi skulle vara Norrköping. — Så glömmar man sina förbindelser. Jag hade lofvat at icke resa om natten, och jag hade lofvat det åt en person, som jag icke ville manquera ens på narri — också följde straffet derpå. En sådan verk och ömhet bemäktigade sig våra följeslagare, som i början glädtigt uthärdade stötarna på Stockholms gator, at den minsta bro, sten eller dylikt gorde oss margfalldig qvida. Detta oagtadt fortfor vårt beslut, tils det behagade Försynen at genom en ännu större olycka väcka vårt sofvande samvete. Jag känner det deltagande, hvarmed mina älskvärda Dirimpettajer skola läsa vårt öde, och borde således icke smärta dem med min berättelse, hvars enda ändamål är deras nöje;

¹⁰ Söderbaum, a. a., 1, s. 308—313.

men jag bör lemna en trogen teckning af vårt öde, och sanningen sticker sig alltid sjelf ut, liksom då man gömmer strumpsticker i ridiculen. Det åskslag som nu fällde vårt mod och hejdade vår oförsigtigt påskyndade framfart, drabbade oss [uptäcktes *uts.*] på följande sätt. Jag satte min vänstra hand bakom ryggen och förde den sedan lodrätt ned i fatet, så långt den kunde komma. Här var alt ting vått. Som inga omständigheter föranledde mig at misstänka denna vätska för at innifrån härstamma, så måste den komma utifrån, och i detta fall vara, antingen bränvin eller blanksmörja. O ve! det var vårt bränvin, vårt enda, sköna bränvin, som aldrig var ämnadt at åtkomma dessa delar af vår kropp. Om det ändå hade varit blanksmörjan, efter äfven den skulle gå sönder innan vår ankomst til Norrköping, så hade vi haft [så mycket som *uts.*] åtminstone en nattvardssup om qvällen och en tår til frukost följande dag, men nu befunno vi oss sittande i all vår glädje, och våra kapprockar och permissioner njöto den styrkedryck, som var ämnad at våra magar — Älskvärda flickor! jag ser den tår, som af vår olycka framprässas ur Edra ögon, och denna åsyn tröstar mig, äfven fast den endast kan ske i andanom. — Vår första dagsresa slutade kl. 12 (då Theim öfvergick til Valoë d. ä. om natten) på Jäders gästgifvaregård 1 ³/₄ mil på hinsidan om Nyköping. Månan, som jag af respect för Myriadens Uphofsman icke vågar kalla Eder stjufmoder på första och sista fjerdedelen af månskiftet, lyste oss vänligt och bekant, med sin hornklädda panna, under det vi afpackade våra saker. Våra följeslagare, som jag nu mera har all rättighet at kalla pannkakor, hvilken rättighet jag ock skal iagttaga, til dess brunnsdieten återgifvit dem limpors värdighet och character, till[äto] oss nu knapt at gå et steg; vi kastade oss på e[n] säng, och somnade utan vaggvisa och til trots af a[lle]handa små snåla kräk, som begärligt gästade p[å] vårt dammiga skinn.

Valoë [7 juli]

Vår nattro räckte ej längre än til kl. 7 på morgonst[un]den. Det var en skön dag. Et stort och bärande sädesfällt utsträckte sig framför oss, Lärkan hvilande på sin [sur]rande vinge gaf oss en dubbel njutning; ty ljudet af hen[nes] angenäma sång blandade sig med minnet af en än[nu] skönare stämma. Vi kommo åter på Landsvägen, och hett[a] och damm följade under den framlidande dagen vår [be]hagliga morgondröm. Vårt lilla åkdon hade passerat skogen Kålmården och hunnit til spetsen af den långa backen som på en gång skulle nedföra oss på min fosterjords bördiga slätter. Skogen slutar sig här och denna älskade fosterjord, med alla sina glada ungdomsminnen, stod liksom målad på en omätlig Charta, utbredd framför våra fötter. Hvad detta återseendets ögonblick är angenämt! Jag ville länge uppskjuta det för at länge äga hoppet af dess förestående, och jag önskar dess snara annalkande för at snart njuta det. Men sjelfva Östergyllns återseende ledde nu min tanke från Östergylln, hvarifrån han dessutom ofta i tysthet gör sina excursioner vid minsta anledning. Kl. 2 kommo vi til Norrköping, trötta, mörbultade, dammiga, skäggiga, sömniga, trasiga, hungriga, törstiga. Här skulle vi nu tvätta oss, kläda oss, äta,

dricka och sofva, hvilket altsamman verkställdes i följande ordning. Vår toilette varade 2 fulla timmar, ty $\frac{2}{3}$ af sömmarna i Gustafs rese-pantalonger voro sönderspruckna, och människan framlyste i all sin nakenhet. Den förste vi råkade i Norrköping var LifMedicus Westring¹¹; han bød oss på soupé, hvilket vi accepterade. Vi besökte Assessor Arosenius¹², som viste oss något af sina fabriksinrättningar, och som vann Gustafs admiration i högsta grad, emedan han vid första proposition om lögning, var färdig at på en båt föra os up uti strömmen, där både han och Gustaf plaskade sig förfärligt. Hos Westring hade vi hvarken roligt eller ledsamt. Vi åto nästan vårt enda mål för den dagen hos honom, och detta skulle nödvändigt gifva något intresse äfven åt det trögaste sällskap. Gustaf charmerade frun och kanske dottern med. Han fann at den förre fordom varit vacker, och at den sednare nu ej var ful. Vår lilla kammare i Norrköping var så het at vi måste sofva med öppna fönster och utan täcken, och detta oagadt kunde vi knappt sofva godt förr än mot morgonen.

Vehal. [8 juli].

Kl. 6 voro vi åter i rörelse och anlände kl. $\frac{1}{2}$ 12 til Linköping. Af Borgmästaren K[i]jellander¹³ och vår gamle courtis-kamrat Kinmanson¹⁴ mottogos vi med uttrycket af den högsta glädje at återse oss. Våra samtal angingo blott det täcka könet och började genast med Hädda Jungqvist¹⁵. Kinmanson berättade oss den smärtsamma tidningen at Mslle Palm¹⁶ nu var förlofvad, men med hvem, kunde vår oroliga nyfikenhet icke lura af honom. — Jo jag visste väl at vissa skulle rätt hjertligt fågna sig öfver detta vårt missöde, och nu skratta åt oss lika mycket, som om vi voro tilstådes. Men jag måste just derföre tillägga, at detta kostade aldeles icke på oss, ty vi hade redan väder af denna nyhet då vi söndagen innan vår afresa voro på Drottningholm. Vi spisade cordialiter tilsamman med våra Värdar och reste från Linköping kl. 4. Väntning på hästar fördröjde oss så at vi ej för än kl. 10 kommo till Ekeby, der vi nu befinna oss i högönskelig väl-mågo. Vi mötte syster Greta¹⁷ i lilla alleen som går til Prestegården, och vår ankomst gorde mycken upståndelse i hela huset, som just nu höll på at gå i säng. — Sedan alla hälsningar gått vederbörligt för sig och glädjen stått högt i taket, så geck jag under soupéens frambärande at upleta mina små presenter, och jag måste tilstå at jag icke utan det

¹¹ Johan Peter Westring (1753—1833), LVA, »en mycket anlitad praktiserande läkare och flitig naturforskare». Utförligt se Söderbaum, a. a., I, s. 311 o. f., 330 o. f.

¹² Carl Arosenius (1778—1839), Berzelius' studiekamrat och mångårig vänn, flerstädes omnämnd av Söderbaum.

¹³ Gabriel Kjellander (1779—1845), Berzelius' »halvkusin» (Se Söderbaum, a. a., I, s. 310).

¹⁴ Daniel Leonard Kinmanson (1779—1853), rektor, kyrkoherde, Berzelius' kusin. (Se Söderbaum, a. a., I, s. 310 o. passim.)

¹⁵ Hedvig Catharina Jungqvist, gift med ovannämnde D. L. Kinmanson (1784—1853).

¹⁶ Kanske syster till Berzelius' skolkamrat Andreas Justinus Palm, som var bördig från Norrköping och avled vid 27 års ålder såsom ämbetsman i Stockholm. (Se Söderbaum, a. a., I, s. 33.)

¹⁷ Margareta (Greta) Elisabeth Ekmarck (1778—1853), Berzelius' styvsyster.

yttersta missnöje rubbade den ordning i kappsäcken, för hvilken vi hade at tacka somligas ömhet och osparda möda. Också rubbade jag så litet som möjligt detta fagra [denna kära *uts.*] men bräckliga souvenir, som likväl skulle förstöras, och som af Gustaf ordentligt miss-handlades vid första natttoiletten [sic] i Ekeby. Systrarna voro ännu grymmare; ty innan vi viste det minsta derom var kappsäcken tom och våra sa[ker] hvar för sig placerade på hvar sin hylla i et kläds[kåp] som står i vår kammare, och der de förvara sina p[re-]tiosa, i hatt- och klädninge-vägen. Skåpet liknar föröfrigt et vist kläds[kåp] så fullkomligt til stor[lek,] form, färg och innanrede, at man skulle vara frestad at anse dem för tvillingsyskon.

Vår resa slutades med at somna i en sjö af f[jä]der, der likväl hvarken värme, myggor eller flugor förmådde störa vår sömn.

Förlåt at jag har skrivit illa och pladtrat länge, men jag har gjort det med så mycket nöje.

Dirimpettajaccio.

Detta brev, vars datering icke är fullt säker, torde ha skrivits successivt under uppehåll i resan och blev avslutat senast torsdagen den 13 juli, d. v. s. fyra dagar efter ankomsten till Ekeby. Den 14 juli skrev Berzelius till Pontin och uttalade sig på följande sätt om sin reskamrat:

Man hade lofvat oss ett par Fröknar Burenstam til brunnsamrater; dessa komma icke och efter några dagar blifva jag och Brandel ensamne [sic]. Detta kommer at kosta på il Capitano, som dessutom prutar gerna vid upstigandet om Mornarna. Lemna detta inlagda bref til Brandels. Gustaf törs icke adressera sin epistel directe emedan han har glömt datum efter pappas Calender och kunde risquera excommunication, ifall denne finge se et efter christeligt bruk dateradt bref. Helsa från mig ganska mycket, och säg at vi här må förträffligt, hvilket jag nog fruktat at Gustaf underlåtit, oagtadt han skrivit på detta bref ända sedan i måndags. . . .

I slutet av detta brev har Gustaf Brandel skrivit ett tillägg, vari det bl. a. heter:

Berzelius ljuger som en häst, . . . I en punct har han likväl rätt neml.:n deri at jag önskar det du må in manu propria aflämna til Systrarna ineliggande bref, och det för dess datum skull som ej gillas af alla . . .

Den gamle generalkonsuln tycks ha varit en bister herre, då det gällde hans kära »myriad», men han hade synbarligen större makt över Berzelius än över sin egen son!¹⁸

¹⁸ Genseric var i detta hänseende mer lojal mot den faderliga myndigheten; i sina dagboksanteckningar 1812—13 (nu i Riksarkivet) använder han »myriadens» datum-beteckningar vid sidan av de vanliga.

Efter ett par veckors vistelse på Ekeby skrev Berzelius ånyo till Pontin, och samma dag skrev även Gustaf Brandel till honom ett brev, som bl. a. innehåller följande kostliga skildring:

... Berzelius har ungefär gjordt alla frågor jag ämnade göra. Berättelsen om vårt lefnadsätt blir således det enda jag kan på en stund occupera dig med, föreställ dig en evig böngöring morgon middag och qväll med sång och på köpet Berzeli sång som är lika agreabel som myggornas susning om nätterna; imaginera dig när han intonerar i en hel annan ton än resten af församlingen och med utstående läppar, spitsnäsan upp i vädret, hopknäpta händer och bredbent med intrepiditet modulerar och genomvandrar hela tonskalan med de djerfvaste modulationer hur det låter för mig som står straxt utmed honom, ja jag försäkrar dig bror at första aftonen hade jag största möda at hålla mig för skratt, och så när vi kommo för oss sjelfva lade jag händerna i sidan och släpte dammluckan hvilket gjorde mig mycket godt. utom bön stunderna som uptaga en ganska god del af dagen, ja en ganska betydlig del, dricka vi vatten, ... promenera starkt, politicera ännu värre, stundom göras visiter hos grannarne, äta och dricka väldigt ...

Berzelius å sin sida raljerade fortfarande friskt med reskamratens svaghet för det täcka könet. Han skrev till Pontin den 13 augusti:

... Vi hafva gort en liten resetour åt Wäfversunda¹⁹ ... , der jag måste göra mig all möda för at dölja många sköna Cousinsers behag för Gustafs lystna ögon, hvilka kanske nyligen icke skådat så goda saker. ...

Sedan Berzelius i samma brev berättat om ett uppehåll i Medevi, fortsätter han:

... Du må tro at vår Capten ej utan seuft [?] och qveda lemnade fru Aminoff²⁰ och fru Wolgenau²¹, som envist ville qvarhålla honom ...

När Berzelius den 29 augusti återkom till Stockholm, hade Pontin lämnat huvudstaden i offentligt uppdrag,²² och i brev till honom den 4/9 1809 samt 10 och 24 september 1810 skymta syskonen Brandel i olika sammanhang.

I juni 1812 reste Berzelius till England och återvände först i oktober samma år till Sverige. Han hade länge hoppats få göra en resa till Frankrike och hade flera gånger förgäves sökt utverka kronprinsen Karl Johans tillstånd därtill. För att få ett bestämt besked begav han sig till Örebro, medan såväl konung Karl XIII som kron-

¹⁹ Väversunda, vid sjön Tåkern, är kanske mest bekant som den plats, där Berzelius föddes.

²⁰ Förmodligen Catharina Charlotta Aminoff, f. Teet (1763—1827), född och sannolikt bosatt i Norrköping, g. m. Feodor Mauritz A. (1759—1829).

²¹ Förmodligen Henrica Maria Wolgenau, f. Stenborg (1776—1833), g. m. Henric Theodor W. (1764—1841), grosshandlare o. statsuppbördskommissarie i Stockholm.

²² Se Söderbaum, a. a., 1, s. 314.

prinsen befunno sig där med anledning av den dit inkallade riksdagen. Resultatet av hans audiens hos den senare blev, att han fick tillstånd att resa utomlands, dock ej till Frankrike, utan till England. Efter ankomsten till Örebro skrev han omkr. den 1 juni till systrarna Brandel och skildrade sin resa från Stockholm till Örebro och sin första kontakt med kronprinsen efter ankomsten dit. Detta brev är tyvärr förkommet och endast belagt genom en hänvisning av Berzelius själv i det första av tre bevarade brev, som tillhöra den nyligen upptäckta samlingen. Dessa, som äro daterade i Göteborg den 18 juni resp. i London den 10 juli och 11 augusti och som i flera avseenden komplettera den edition av Berzelius' Reseanteckningar, som utgavs av KVA år 1903 genom H. G. Söderbaum, äro utgivna i KVA:s Årsbok 1955 av författaren till denna uppsats. Något må här i kort-het meddelas om deras innehåll.

I brevet av den 18 juni skildras vistelsen i Örebro²⁸, resan från Örebro över Medevi och Vadstena till Roxlösa, vistelsen hos släktingar i Östergötland, resan över Jönköping till Göteborg och vistelsen i sistnämnda stad. Av detta brev framgår slutligen, att Gustaf Brandel skrivit till honom två brev, som han icke hunnit besvara, och av Berzelius' följande brev, av den 10 juli, framgår, att Berzelius under någon av de första dagarna efter ankomsten till London (den 29/6) hade sänt Gustav Brandel ett meddelande om sin lyckliga ankomst. Varken de båda breven från Brandel eller brevet till honom ha bevarats. I sitt brev av den 10 juli skildrar Berzelius med stor detaljrikedom och frisk humor den äventyrliga färden över Nordsjön, som bl. a. bjöd på skottväxling med en holländsk kapare.

Breven av 18 juni och 10 juli äro av intresse, därför att vi hittills saknat närmare uppgifter om färden genom Sverige och sjöresan över Nordsjön. Brevet av den 11 augusti meddelar i stort sett samma fakta som motsvarande avsnitt av de år 1903 publicerade reseanteckningarna. I början av detta brev erinrar Berzelius om att han i det närmast föregående utfäst sig att några dagar därefter översända en fortsättning av »Journalen» över vistelsen i England, men att han ännu icke hunnit stort mer än att börja detta journalarbete. Han anhåller nu att få dröja med dess »communication» till sin återkomst, ifall det då skulle roa systarna att läsa hans filosofiska anmärkningar över vad han sett i England. Härmed åsyftas väl just de kända Reseanteckningarna; det är dock icke osannolikt, att Berzelius hade

²⁸ Audiensen hos Karl XIII och samtalen med kronprinsen skildras här utförligare än i det förut kända manuskriptmaterialet. Här berättas bl. a. också om Berzelius' första sammanträffande med skalden Tegnér.

tänkt sig att göra dem utförligare men icke funnit tid därtill. Resanteckningarna ha f. ö. icke heller fullföljts till resans slut utan sluta redan den 19 september, d. v. s. nära en månad före avresan till Sverige.²⁴

Den 21 augusti skrev Berzelius till Gustaf Brandel ett numera förlorat brev, som sannolikt innehöll en fortsättning på vad han skrivit till systrarna. Det är nämligen skickat tillsammans med ett samma dag daterat brev till Pontin, och i detta, som är bevarat, heter det, sedan några rent affärsmässiga saker avhandlats: »För att slippa skriva mycket, så sänder jag dig här ett öppet brev til Brandel, som du läser, förseglar och skickar honom.»

Kort efter återkomsten till Sverige skrev Berzelius till Pontin ett brev, daterat i Göteborg den 28 oktober. »Vår egen vän Gustaf Brandel» skulle enligt detta brev ha fått disponera över Berzelius' bostad under dennes frånvaro. Vidare heter det:

Säg Gustaf Brandel, den hederliga och beskedliga mannen, at jag skulle hafva skrivit honom til från Göteborg, om jag ej viste at de bref som komma på den vanliga posten til honom blifva öfverliggare, och således jag komme förr än han får mit bref. Säg honom äfven at jag erhöill hans sista aimabla bref tillika med de commissioner hans systrar anförtrodt mig så lagom i tid at jag hann läsa det innan jag steg i vagnen för at resa från London, men at alla mina saker då redan voro nedburna på Posthuset, så at jag icke kunde uträtta mer deraf än hvad jag för ögonblicket kunde herbergera i mina surtoutfickor, som var ganska litet. Säg honom för öfrigt at jag är hans och din oföränderlige Jöns Jacob.

Under somrarna 1813, 1814 och 1816 besökte Berzelius Falun såsom gäst hos den lärde assessorn Johan Gottlieb Gahn.²⁵ Under ett av dessa uppehåll skrev han ett odaterat brev till systrarna Brandel. Detta brev, som med all sannolikhet är skrivet i mitten av juli 1814, lyder på följande sätt:

Rottenby bredvid Fahlun, den 3dje Thorsdagen sedan jag lemnade Stockholm. Datum öfrigt både i Myriadiskt och Gregorianskt hänseende obekannt.

²⁴ Genom trenne år 1938 upptäckte brev från Berzelius till Marcet, daterade den 23 resp. 29 sept. och 21 okt. 1812, få vi veta en hel del om de senaste dagarna av vistelsen i England. Dessa brev äro år 1941 publicerade som supplement till Söderbaums edition av Berzelius' brev. — Det exemplar av »myriad»-almanackan, som Berzelius medförde under Englandsresan och som nu förvaras i KVA:s Berzeliusmuseum, innehåller korta notiser om anlända och avsända brev m. m., särskilt från tiden 29 juni—17 oktober. (Vid den 21 aug. finnes en anteckning om det i det följande nämnda brevet till G. Brandel.)

²⁵ Berzelius sammanträffade personligen med Gahn första gången år 1805 — han hade förut brevväxlat med honom — och blev närmare bekant med honom några år senare, då Gahn vistades i Stockholm såsom medlem av borgarståndet vid 1809/10 års riksdag. (Se Söderbaum, a. a., 1, s. 208 resp. 308.)

Jag har ännu efter 3 veckors frånvaro från Stockholm icke hunnit til Fahlun, men jag har icke långt dit, och kan promenera dit och hit tillbaka igen på förmiddagen. —

Jag kom icke från Stockholm förr än onsdagsmorgonen, hvadan således Gustafs propheta slog riktigt in; ej derföre at jag just icke var färdig til afresa på Tisdagen, jag hade hästarne til och med förspända, men fick et så ovanligt styggt anfall af migrän, at jag oagtdadt all föresatts at resa, ändå icke kom ur sängen, utan måste låta spänna ifrån hästarna. Detta hade likväl den förmon at jag med Hochschilds²⁶ förbud, som reste tisdags aftonen fick beställa hästar til följande dag. Jag reste från Stockholm kl. $\frac{1}{2}$ 6 på morgonen Onsdagen och kom kl. 9 om aftonen til Sätra brunn $\frac{3}{4}$ mil på sidan om Sala stad. — Min resa til Strömsholm kom ej at bli af, emedan Exc. Flemming²⁷ i en billett hade underrättat mig, at jag måste vara der när Directionen kommer tilsamman. När det blir, vet jag icke, men är säker på at det kommer at falla sig olägligt för mig. — I Sätra helsade jag på BrunnsIntendenten Arch. Afzelius.²⁸ Jag drack et par glas vatten med Brunnsgästerna följande morgon. Der var ingen af mina bekanta mer än Biskoppinnan Murray²⁹ och fröken Rehusen³⁰. Jag gorde bekantskap med en finsk President som heter Bergenheim³¹, och som hela morgonen förföljde mig med det dummaste samtal jag nyligen varit ute för. — Brunnsgästerne skiljdes åt kl. 8, och inom $\frac{1}{2}$ timme var hela platsen så pank på folk, at sedan jag litet promenerat helt ensam, det ej återstod för mig och min vapendragare Ljungstänk³² [sic] annan utväg än at lägga oss at soffa. Hvilket också i god ro förrättades ifrån kl. 9 til $\frac{1}{2}$ 12, då Brunnssällskapet åter begynnade samlas, hvar från sin promenad. Jag åt middag med Brunnssällskapet [sic] och presidenten slog sig ned på mig med hök-klor och förde mig från Afzelius, som jag annars ville hafva til granne. Mais c'étaît écrit là-haut, at jag skulle snacka ännu et par ledsamma timar med den välsignade Presidenten. Fröken Rehusen hade Gudskelof rest borrt til middagen, annars hade hon visst blifvit granne på andra sidan. Sedan Afzelius tackat mig för det jag åtminstone den dagen befriat honom från den efterhängsne presidenten, reste jag från Sätra och tog natt-herberge i Brunnbäck. Sedan jag der begärt och fått myggornas och loppornas m. fl. gunstbenägna tilstånd at soffa, och begynt deraf begagna mig, väktes jag af buller i rummet utanför, der jag hörde vapendragaren i samtal med en bekant röst, som jag dock ej igenkände, men som den var masculini generis, somnade jag ifrån all vidare forskning

²⁶ Carl Hochschild (1785—1857), diplomat.

²⁷ Clas Adolf Fleming (1771—1831), greve, riksmarskalk. Han var bl. a. ordförande i överstyrelsen för Strömsholms kungsgård och stuteri. Om Berzelius' ärende i Strömsholm är vederligen ingenting bekant.

²⁸ Pehr v. Afzelius (1760—1843), läkare, LVA.

²⁹ Christina Margareta Murray, f. Lamberg, gift med biskopen Gustaf M., som dog 1825.

³⁰ Skall förmodl. vara Rehausen, kanske någon av de fyra döttrarna till lantmäteri-direktör Fredrik August v. R.

³¹ Erik Johan Bergenhem, adl. Bergenheim (1759—1816), president i Vasa hovrätt.

³² Ljungstänk kanske är en skämtsam benämning på Erik Ljungberg (1780—1855), vid denna tid ägare till Ålspånga gård i Bettna socken. Att han medföljt Berzelius på denna färd, omtalas dock ej på något annat håll.

efter hvem den talande kunde vara. Mit legdebref på fri sömn räckte ej längre än til kl. 4 då jag fann mig omgifven af stora svarta hoppande insecter, hvilka jag, i anseende til deras embonpoint och serdeles resliga vext, har skäl at anse hafva härstammat från källandet och hafva par spiegelri [sic] tagit mig för et kålhufvud. I rummet utanför fann jag nu at Ljungstänk fått JustitiaeRådet Noraeus³³ til sängkammars-camerat. Vi aflägsnade oss utan at vänta Noraeiska familjen, som enligt hvad jag nere på gården erfor, kom sex hästar högt. — Jag anlände kl. $\frac{1}{2}$ til 5 hit på Rottenby. Här var lustigt lefverne och mycket främmande, Landshövding Järtas³⁴ familie, Hochschild och hans syster Louise, som dagen förut ankommit til Fahlun, samt flere, som Herrskapet icke kända. Fru Järta frågade mycket efter Herrskapet och bad mig anmäla hennes önskningar at afståndet emellan Fahlun och Stockholm vore kortare så at hon kunde råka Herrskapet oftare.

I dag flyttar jag och Assessor Gahn in til staden och lemna fruntimrerna quar efter oss at njuta den sköna Landluften på Rottenby, som är et litet Eden, beläget vid en sjö, hvars stranded har fullt af behagliga Landställen. Vi hafva dessa 14 dagar ömsom läst chemie, ömsom Molières och Hollbergs [sic] comoedier, ömsom promenerat, ömsom rodt och knapt har någon dag gått förbi utan at stort sällskap samlat sig här från Fahlun. Här ätes grufligt, serdeles af mig, som nu knapt kommer igenom någon dörr, och i det hänseendet contrasterar serdeles med Gubben Gahn, som ej har mer än et quarter i diameter.

Jag anhåller om min vördnad för Herr GeneralConsulen, och innesluter mig i Herrskapets vänskapsfulla åtanka.

II dirempettajone

[I stället för sitt namn har Berzelius här tecknat en bild, som skall föreställa hans eget frodiga ansikte kyssande en framsträckt hand.]

Under uppehållet i Falun år 1814 skrev Berzelius även två brev till Gustaf Brandel. I det första, som är daterat den 10 augusti, tackade Berzelius för ett brev som han erhållit, och berättade bl. a. om en utflykt, som han företagit till Mora, Rättvik och Leksand tillsammans med assessorn Gahn och hans fru³⁵, Gahns syster fru Ullholm³⁶, mamsell Gahn³⁷ och Louise Hochschild³⁸. Sällskapet hade tillryggalagt 16 mil under tre dagar och hade besett alla märkliga platser. Det andra brevet, daterat den 8 september, är närmast föranlett av vissa hushållsbestyr, som Gustaf åtagit sig att ombesörja åt Berzelius i Stockholm. Det är i övrigt helt kort men bär i all sin

³³ S. Noreus (1775—1826).

³⁴ Den bekante politikern och skriftställaren Hans Järta (1774—1857), LVA. Han var i sitt andra giftermål förenad med Fredrika Christina Hochschild (1783—1839), syster till diplomaten Hochschild och Louise H.

³⁵ Anna Maria Gahn, född Bergström.

³⁶ Lovisa Charlotta Ullholm, f. Gahn (1763—1839), änka efter lagmannen Magnus Ullholm (1743—1809).

³⁷ Maria Gahn (1789—1867). Hon gifte sig år 1816 med P. D. Lorichs, sedermera landshövding i Kopparbergs län. Se nedan, brevet till Gustaf Brandel av $\frac{1}{8}$ 1816.

³⁸ Syster till diplomaten Carl Hochschild. Se ovan.

korthet ett värtaligt vittnesbörd om Berzelius' rastlösa arbete med insamling av mineralogiskt material (»Jag hemkommer med så mycket stenar, som kunde förslå at stenlägga hela Ladugårdslandstorget³⁹ med»).

Under 1816 års vistelse i Falun skrev Berzelius till Gustaf Brandel ett ganska utförligt brev, daterat den 18 augusti, som innehåller åtskilligt utöver vad som varit känt av Söderbaum,⁴⁰ och härmed avtryckes in extenso:

Stockholm [Felskrivning för Falun] d. 18 Aug. 1816.

Tusen tack för ditt kärkomna bref. Af d'Ohsson⁴¹, som träffat dig i Uddevalla, hörde jag din ankomst dit i högönskelig välmåga, men jag hade sedan här i Fahlun hört af någon at du rest til Ramlösa, förmodligen af mistag derigenom at du varit i Morsings⁴² sällskap i Uddevalla.

Jag har deremot med en stadig fot och diger circumference vandrat emellan min sängkammare och Gahns Laboratorium, och en gång hvar eller hvarannan dag åkit ut en fjerdingväg utom Fahlun til Finbo grufva der jag spränger berg och samlar sten, hvaraf jag hemdragit på Gahns gård et så anseeligt quantum, at vi haft 2 dagars göra at få den åter ren, til Mselle Gahns⁴³ bröllop, som blir i öfvermorgon, och som kommer at smaka i min mun, som Thilda Skoges⁴⁴ smakade i din fars. — Det enda afbrott i det enformiga af mina occupationer här inträffade genom Crusells⁴⁵ hitkomst, då just med detsamma Bergsrådet Rothoff⁴⁶ och Cammarrådet Branting⁴⁷ hit anlände för at utgöra en kunglig commission rörande Bergslagens economiska angelägenheter. Commissionens arbeten begyntes med högst förbannade supkalaser, under och ofvanjord, fylleri och ondt i magen på alt sätt, för Bergslagens ledamöter och för deras gäster. — Hvarpå Crusell gaf en concert, som talas ännu om alla dagar då det vanliga cotteriet råkas. Om detta alt med mycket annat antingen har eller skal Crusell berätta långt utförligare än jag förmår.

Den mineralsökande ligan, hvori jag och Gmelin⁴⁸ äro hufvudactörer, blef först ökad af Hisinger⁴⁹, som hitkom för at gå på stenjagt och deretter hitkommo tvenne stensökare från Finland, en Gadolin⁵⁰ och en

³⁹ Ladugårdslandstorg var det dåtida namnet på Östermalmstorg.

⁴⁰ Söderbaum, a. a., 2, s. 53 f.

⁴¹ Constantin Mouradzea d'Ohsson (1779—1851), diplomat, amatörkemist.

⁴² Kanske Lars Gustaf Morsing (1794—1860), slutl. generalkonsul i Rio de Janeiro. Om familjen M., se Söderbaum, a. a., 1, s. 240.

⁴³ Jfr ovan, s. 111, not 37.

⁴⁴ Förmodligen Mathilda Augusta Skoge (f. omkr. 1790), dotter till advokatfiskalen J. E. Skoge (1746—1825) och yngsta syster till Erik Ljungbergs fru, Johanna Juliana (f. 1781); hon var gift med konsulen Georg Fojj. När hennes bröllop ägde rum, är ej bekant, men man kan gissa på något av åren 1810—15, då generalkonsul Brandel var över 71 år gammal.

⁴⁵ Bernhard Henrik Crusell (1775—1838), musiker, tonsättare.

⁴⁶ Birger Fredrik Rothoff (1759—1831), fader till Berzelius' lärjunge Emanuel R.

⁴⁷ Johan Gustaf Branting (1757—1827).

⁴⁸ Christian Gottlob Gmelin (1792—1860), »den förste i raden av Berzelii tyska lärjungar».

⁴⁹ Wilhelm Hisinger (1766—1852), bruksägare, LVA.

⁵⁰ Jakob Gadolin, son till kemisten Johan G.

Nordensköld⁵¹, så at midt i alla Bröllopstilredningar fortfar stenvurmen at gå sin jemna gång, och de stenar som icke få ligga på gården intaga sine rum med mycken profit på bakgården.

När kommer Du hem? frågar Du. Det vet jag ännu ej, men säkert förr än jag ledsnar vid detta stenlifvet; dock vist ännu ej på 3 veckor eller en månad.

Migrän har jag emellanåt. I går hade jag et fanders anfall värre än någonsin, i dag är jag åter tapper, och så söndag det är så skal jag ändå ut et hvarf at söka.

Tacka dina systrar tusenfällt för Eau de Cologne flaskan jag af dem fick, den har gjort mig viktiga tjenster på migrän-dagar, och när du hel-sar dem från mig, så lägg mig framför dem med kropp och själ.

Hochschild är här, svarfvar alla dagar i rummet näst in til Laboratorium, det fattas blott at du varit med när Crusell var här, så hade vi haft vår sillsalat⁵² af ägta composition; nu måste vi deri hafva främmande ingredientier. —

Ännu en gång hälsa oändligt dina systrar, din Hr. far, samt Ljungbergska husen, från

din egen —

[I stället för namnteckning har Berzelius här ritat en karikatyr av sitt eget ansikte i profil]

[Tillägg på tvären av brevets sista sida:]

Ursägta ovärdigheten af detta bref; man jag har i förmiddag ej mindre än 8 bref at besvara, som min lättja samlat från 3 veckor tillbaka. — Huru är det med Pontin? Går han ännu i väntande dagar, eller har han redan styrt i hamnen?⁵³ Hälsa honom.

Vad skall man tro om den passus, där Berzelius talar om Maria Gahns förestående bröllop? Hans övriga korrespondens från denna tid vittnar icke om att han skulle lidit av olycklig kärlek, och det kan i varje fall icke ha varit fråga om någon djupare böjelse. Vad som säges kan ha varit ett ögonblickets infall, ett uttryck för brevskrivarens skämtlynne. Kanske gick det endast ut på att ge en gliring åt generalkonsuln, som måste ha ådragit sig åtlöje genom den antydda passionen för en dam, som var 50 år yngre än han själv. Gustaf Brandel kunde själv vara spydig och synes gärna ha unnat sig ett gott skratt, även om det skedde på bekostnad av hans gamle far.

I juli 1818 anträdde Berzelius sin länge åstundade resa till Paris. Han reste över Göteborg och London, där han tillbragte några veckor, och anlände till den franska huvudstaden den 25 augusti. Själva

⁵¹ Nils Gustaf Nordenskiöld (1792—1866), överintendent, LVA, fader till upptäcktsresanden A. E. N.

⁵² Sillsalat var en ständigt återkommande rätt vid Berzelius' och hans närmaste vänners sexor. Den omtalas åtskilliga gånger även i korrespondensen med Genserik Brandel på 1820—1830-talen.

⁵³ Pontin ingick den 28 sept. 1816 äktenskap med Johanna Carolina Elfving.

resan och vistelsen i London skildras tämligen utförligt i ett avsnitt av Söderbaums edition *Reseanteckningar*⁵⁴. Av en den 6 november 1818 daterad biljett till Genseric Brandel, som då tjänstgjorde i Stockholm, framgår, att Berzelius med föregående post hade skrivit till Gustaf om allt som han kunde ha att förtälja. Det så antydda brevet, som ej är bevarat, har förmodligen skildrat resan och de första veckornas vistelse i Paris. Bevarade äro däremot ett andra brev till Gustaf Brandel av den 24 januari 1819 och ett till systrarna Brandel av den 5 april s. å. Båda dessa brev äro av stort intresse såsom komplement till det material, utdrag ur sammanlagt 14 brev från Berzelius till Palmstedt från tiden 19 okt. 1818 till 11 juni 1819, som publicerades i 1903 års edition *Reseanteckningar*, och äro nu utgivna i KVA:s Årsbok 1955 tillsammans med de ovannämnda breven från 1812 års resa till England.

Under denna resa skickade systrarna Brandel ett »aimabelt» brev, för vilket han tackade dem den 11 juni 1819.

Den 11 november 1818 blev Berzelius vald till Vetenskapsakademins sekreterare, med denna befattning följde rätt till tjänstebostad i akademiens hus, som då låg vid Stora Nygatan (nr 30), och då han på hösten 1819 återkom till Stockholm, var han icke längre granne till familjen Brandel. Då därtill kom, att hans nya verksamhet väsentligt ökade hans arbetsbörda, är det naturligt, att att han icke längre kunde frekventera det Brandelska hemmet lika ofta som dittills. Förbindelserna fortsatte dock och voro, att döma av det bevarade handskrivna materialet, livligare än man kunnat vänta.

Under sin sommarresa år 1820⁵⁵ korresponderade Berzelius flitigt med Palmstedt⁵⁶, som under denna tid var bosatt i Stockholm, och i de flesta av de bevarade breven till honom⁵⁷ framträder hans omtanke om systrarna. Sålunda skrev han från Linköping den 22 juli:

Helsa Mademoisellerna Brandel på det högsta, och var deras stöd så godt du förmår och din tid tillåter, du skal deraf på yttersta dagen röna ganska tillfredsställande frukter. Låt mig veta om Kammarherren⁵⁸ blifvit quarhållen i Petersburg, såsom de vid min afresa fruktade, eller om han får komma hem.

⁵⁴ Om denna resa och reseanteckningarna se även Söderbaum, a. a., 2, s. 118, not 2, samt s. 119 f.

⁵⁵ Se Söderbaum, a. a., 2, s. 213—221.

⁵⁶ Carl Palmstedt (1785—1870), en av Berzelius' allra närmaste vänner, mest bekant som föreståndare för Chalmerska institutet i Göteborg (från 1828), förut verksam som affärsman och brukspatron m. m.

⁵⁷ Motsvarande brev från Palmstedt till Berzelius från detta år äro icke bevarade.

⁵⁸ Genseric Brandel, vid denna tid legationsråd i St Petersburg.

Palmstedt hade i ett brev till Berzelius beklagat sig över vissa motigheter i sin affärsverksamhet och hade kanske låtit Berzelius förstå, att han ej var särdeles hågad att göra systrarna Brandel sin uppvaktning. Till svar skrev Berzelius följande från Ekeby den 28 juli:

Gå beskedligt till Mamsellerna Brandel, du slipper der at af Fan utstängas, och du får et tilfælde at lindra din svårmodighet genom medvetenheten af upfyllda löften til dina vänner och af de tjenester Du med Ditt ljusa förstånd och din erfarenhet af allt kan göra två verkliga oskulder, som icke squallra, som icke tala högt på concerter och icke kunna förebrås för at vara affecterade.

Kort därefter skrev Berzelius från Filipstad, den 8 augusti:

Hälsa alla våra vänner, serdeles Mamsellerna Brandel, til hvilka du skal göra en serskilt visite för at framföra mina hälsningar; du kan ganska väl taga denna lilla krokväg då du går til gröna skogen på Regeringsgatan.

Hur Palmstedt reagerade för dessa upprepade anmaningar, kan man sluta sig till av följande passus i ett brev, som Berzelius skrev i Falun den 27 augusti:

Tack för dina drömmar om Msle Sophies förebrående åtbörd. Det bevisar mig at du har et vaket och talande samvete. Jag är hos denna famille i så stora förbindelser at allt hvad du gör en af dessa, visserligen icke mina minsta, det har du ock gordt mig.

Majoren Gustaf Brandel avled år 1820, d. v. s. samma år då ovan citerade brev skrevos. Förmodligen har dödsfallet inträffat under årets förra hälft, och uppmaningen till Palmstedt att vara systrarnas stöd tyder på att denna förlust drabbat dem tidigare under året. I övrigt lär Berzelius' korrespondens icke innehålla någon antydning om detta dödsfall, och vi äro okunniga om vilken sjukdom som lade den 44-årige majoren i en för tidig grav.

År 1822 reste Berzelius till Karlsbad⁵⁹ där han genomgick en brunnskur. Under nedresan genom Sverige hade han resällskap till Mjölby med Genseric Brandel, nu svensk-norsk minister i Berlin, vilken reste i förväg till den preussiska huvudstaden. Även under denna resa korresponderade Berzelius livligt med Palmstedt, och Genseric Brandel omnämnes åtskilliga gånger i breven från Berzelius — på grund av sin diplomatiska ställning var han inbjuden till det sällskapliga umgänge, som föranleddes av Berzelius' genomresa. Systrarna Brandel äro i denna korrespondens nämnda endast en gång, nämligen i P. S. till ett brev från Karlsbad av den 21 juli, där det heter:

Då Du går til Mamsellerna Brandel, för at tala om mjölet, så får du icke förgäta framförandet af serskilta complimentier från mig.

⁵⁹ Se Berzelius, a. a., 2, s. 261—278.

Berzelius synes ha fått klart för sig, att han icke kunde övertala Palmstedt att uppvakta systrarna Brandel utan att ha ett bestämt ärende, och i alla hans senare brev till denne — ett par hundra — lysa de båda damerna med sin frånvaro. Däremot omnämnes Genseric Brandel i åtskilliga brev från åren 1824—33.

Den 18 februari 1828 avled generalkonsuln Brandel vid 89 års ålder. Vid detta tillfälle synes den praktiske Palmstedt ha räckt en hjälpande hand vid anordnandet av begravningen. Berzelius hade varit sjuk vid ingången av samma år och hade, när han blev arbetsför, en ovanligt stor arbetsbörda framför sig.⁶⁰ Sedan Palmstedt meddelat, att bisättningen skulle äga rum den 22 februari och att systrarna önskat Berzelius' närvaro, skrev denne till dem, att han var förhindrad på grund av ett sammanträde med en avdelning av den stora undervisningskommittén, varvid han själv var en av de föredragande. Brevet, som är helt kort, slutar med orden: »Om jag under tiden kan vara Herrskapet nyttig i något annat, anhåller jag at få veta det genom budet eller genom vännen Palmstedt. — Herrskapets uprigtigt tillgifne vän och ödmjukaste tjenare Jac. Berzelius.»

Genseric Brandel blev minister i Berlin år 1821 och stod i förbindelse med Berzelius genom brev eller vid besök i Sverige under alla därpå följande år fram till sin död. Såsom ovan meddelats, hade han år 1822 resällskap med Berzelius i Sverige och träffade honom flera gånger i Tyskland. Under år 1823 växlades åtminstone 7 brev mellan de båda vännerna, av vilka dock endast tre, samtliga från Brandel till Berzelius, äro bevarade. Från år 1827 finnes ett långt brev från Brandel, svar på ett nu förkommet brev av Berzelius.

Efter ett besök i Sverige år 1829 skrev Genseric Brandel till Palmstedt den 21 sept. 1829 bl. a. följande:

Jag har haft föga nöje af mitt vistande i Stockholm denna gången, och vore det ej at det alltid kostar på mig att skiljas vid mina goda systrar, som äro mig så tillgifne, så skulle jag lemna hufvudstaden utan minsta afsaknad. Af alla gamla vänner är Berzelius den enda jag oftare sett, och som jag funnit sig lik. Han är nu som bäst sysselsatt med sin flyttning.

År 1832 var brevväxlingen mellan Brandel och Berzelius särdeles livlig; icke mindre än fyra brev från den förre äro bevarade, och av de nyupptäckta breven från Berzelius till honom äro trenne från detta år.

Det skulle föra för långt att närmare redogöra för korrespondensen från Brandels ministertid. Det rör sig till en del om kommissioner,

⁶⁰ Se Söderbaum, a. a., 2, s. 444 f.

såsom förmedling av hälsningar och boksändningar till Berzelius' i Berlin vistande vänner, men de rent personliga relationerna intaga ett betydande utrymme, särskilt under senare år. Brandel skildrar i flera brev symptomen av den smygande sjukdom, som alltmer plågade honom, och Berzelius gjorde flera fruktlösa försök att förmå honom att byta läkare. År 1832 ha utom de ovannämnda sju breven växlats två icke bevarade, det ena från Berzelius, i vilket han gjort Brandel förebråelser i något ömtåligt ämne, det andra den senares svarsbrev, som tycks ha varit ångerfullt och undfallande. Berzelius skrev nämligen som svar på det sistnämnda den 4 december följande:

Min Heders Bror. Jag tackar Dig af allt hjerta för dit vänskapsfulla bref. Du hade visserligen icke behöft försäkra mig om at Du skulle med välvilja uptaga hvad som i sann välvilja var yttradt, om också icke i de bäst castigerade termer.

Man kan gissa, att det har gällt några ekonomiska transaktioner, kanske en arvtvist. Längre fram i samma brev förklarar Berzelius, att han just den vintern hade önskat se Brandel i Stockholm, enär Svanberg⁶¹ då skulle vistas där och få tillfälle att överlägga med honom om »sal. General Consulns efterlemnade papper.» Ur samma brev må slutligen citeras följande rader, som äro av intresse såväl för Berzelius' egen som för Brandels biografi:

... Af dina bref til dina systrar, til innehållet jemförda med hvad Brehmer⁶² berättat ser jag med oro at Du infallit i et serdeles nervöst och hypochondriskt tilstånd. Detta är väl något som omkring det 50 året inträffar med de flesta personer af mankön, som icke tilhöra den arbetande Classen, och som småningom åter går bortt; men det är alltid högst obehagligt medan det varar och blir ofta odrägligt genom den ringaste obehagliga omständighet, som man annars med mycket tolermod hade fördragit. At detta tilstånd nu sammanslagit sig med anledningen til dit förra vänskapsfulla bref är en försvårande omständighet. Mot detta tilstånd hjälper ingen medicin. Det går smått efter hand öfver, men hvad som påskyndar dess öfvergång är mycket vistande i fria luften, genom åkning, ridning, gående o. d. Det är icke längesedan jag var antastad af samma åkomma,⁶³ men som af ingen yttre anledning underhållen, jag snart öfvervann derigenom at jag hvar dag åkte mindst en mil, antingen vädret var godt eller ej. Något har jag väl ännu quar, men som icke generar mig ...

För sommaren 1833 planerade Berzelius att tillsammans med Brandel och Crusell genomgå en brunns- och badkur i Göteborg,

⁶¹ Kemisten Lars Fredrik Svanberg (1805—78) arbetade under åren 1833—35 på Berzelius' laboratorium och var en av honom högt värderad lärjunge.

⁶² Skall vara Claes Bremer (1804—39), diplomat (broder till Fredrika B.).

⁶³ Det var sommaren 1829, samma år då Berzelius fyllde 50 år. Jfr Söderbaum, Jac. Berzelius, 2, s. 521 f.

och Palmstedt inviterade de tre vännerna att under juli och augusti månader förfoga över hans bostad i denna stad. I ett brev till Brandel den 18 januari 1833 framförde Berzelius denna inbjudan och beskrev lockande Göteborgs badinrättning såsom en av de skönaste han hade sett i Europa. Brandel tackade emellertid nej, enär han av sin läkare tillrättats att under de nämnda månaderna begagna baden i Pyrmont. Det brev, som innehöll detta avslag, daterat den 27 februari 1833, var det sista i hans korrespondens med Berzelius. Innan året gått till ända, var han död. (Dödsdagen var den 26 december.)

På själva julaftonen 1833 skickade Berzelius systrarna Brandel en biljett med ett kort meddelande, att han genom baron Elias Lagerheim, som då var överpostdirektör, erfarit, att Genseric vid sista postens avgång från Berlin var döende. Att han så snart bedrövade dem med detta sorgliga budskap, skulle varit onödigt, skrev han, om han icke haft sig bekant, att de hade ämnat att med samma dags post avsända en större penningssumma, och han föreslog, att de skulle dröja med remissan, enär den icke skulle hinna fram, medan brodern ännu var i livet, »och då vore det bäst at hafva penningarna här, af skäl som Herrskapet lika med mig känna».

Berzelius hade som nämnts hyst största misstro gentemot Brandels läkare och de av honom använda behandlingsmetoderna. Sedan den avlidnes stoft obducerats, skickades obduktionsprotokollet till systrarna, som i sin ordning skickade det till Berzelius. Sedan Berzelius tillsammans med Pontin studerat detta protokoll, återsände han det den 28 januari 1834 jämte ett brev, vari han bl. a. förklarade, att han funnit sina misstankar beträffande den ifrågavarande läkarens bristande kompetens till fullo bekräftade.

Under de fyra sista åren av sitt liv förde Genseric Brandel en dagbok, som huvudsakligen innehöll anteckningar om hans hälsotillstånd och medicinering, till stor del avfattade på engelska språket. Någon tid efter dödsfallet skickade systrarna denna dagbok till Berzelius, som till deras tjänst översatte de engelska partierna. I ett brev till Crusell den 12 aug. 1834 gav han emellertid luft åt sitt missnöje med de båda damernas intresse för dagboken, som enligt hans mening omfattade den minst intressanta tiden av Genseric's liv.

Man finner av brevväxlingen mellan Berzelius och Genseric Brandel, att Berzelius då och då gjorde visit hos systrarna, och han synes ha varit angelägen att personligen framföra hälsningar, när han fått något brev från honom. I detta sammanhang må citeras en odaterad biljett bland de nyupptäckta breven:

Mes-demoiselles — Jag tar mig härmedelst den friheten at skicka en commission från Envoyén, hvilken jag i går eftermiddag skulle hafva personligen aflemnat, men pratade mig quar hos Poppius til det blef för sent på aftonen. I eftermiddag är jag af en kongl. middagsbjudning också hindrad at komma sjelf och vil ej för Herrskapet längre uppskjuta glädjen at emottaga hans bref. I morgon hoppas jag at få personligen upvakta. . .

Även i det ovannämnda brevet med det återsända obduktionsprotokollet tillkännagav Berzelius sin avsikt att någon dag i samma vecka komma på besök. Hans hjälpsamhet gent emot de båda damerna i deras praktiska angelägenheter bevisas av en annan odaterad biljett, troligen från år 1834 eller något av de närmast följande åren. Den avsåg någon icke närmare angiven affärsangelägenhet, kanske försäljning av något föremål ur Genseric's kvarlåtenskap, och med biljetten har följt en av Berzelius formulerad skrivelse i ärendet.

Efter Genseric's död voro systrarna Brandel ensamma ägare av det stora hörnhuset vid Sperlingens backe. År 1838 sålde de fastigheten till en kapten I. F. Aminoff⁶⁴ men bodde själva kvar i den våning, som de disponerat allt sedan deras far flyttade in i densamma. Generalkonsuln synes ha haft en god ekonomi åtminstone att döma därav att han hade en dräng och två pigor i sin tjänst,⁶⁵ och när döttrarna blevo ensamma om sitt hushåll, hade de en kokerska och en huspiga. (Drängen kanske hade fått göra tjänst åt generalkonsuln i hans egenskap av husvärd.) Våningen var tydligen för stor för de ensamma damerna, och enligt 1840 års mantalsförteckning hörde till deras hushåll — utom de båda tjänarinnorna — en Demoiselle Carolina Lundström, kanske en släkting eller väninna, en handelsbokhållare Fredric Bodecker, som bodde hyresfritt, samt tre andra namngivna herrar, som bodde mot hyra.⁶⁶ Det är icke känt, om Berzelius någonsin gjorde visit i det Brandelska hemmet efter de förändringar, som måste ha inträtt där sedan det kommit att hysa så många främlingar.

Det sista bevarade brevet från Berzelius till systrarna Brandel är en odaterad biljett från årsskiftet 1842/43, vari han bl. a. tackar för en kärkommen nyårgåva och önskar, att »det ingående året 3843 må medföra bättre hälsa än de nästledna». Gåvan var utan tvivel ett handskrivet häfte med titel »Série des jours que renferme l'année

⁶⁴ Se Esther Jacobsson, a. a. s. 54, samt 1838 års register till mantalsfört., Sthlms Stadsarkiv.

⁶⁵ Enl. 1820 års mantalsförteckning.

⁶⁶ Enl. 1850 års mantalsförteckning — alltså två år efter Berzelius' död — redovisas samma antal personer i hushållet, men det är nu ännu en demoiselle Lundström samt tre inneboende hyresgäster, däremot ingen hyresfritt boende herre.

3843 de la Myriade», d. v. s. en fortsättning av generalkonsulns myriadkalender, som utgivits i tryck för åren 1796—1824. Det prydligt skrivna häftet finnes nu i KVA:s bibliotek bland de Brandelska handskrifterna⁶⁷ jämte motsvarande för åren 1845, 1846 och 1847, vilka förmodligen också ha varit nyårsprenter till Berzelius. Det är icke osannolikt, att systrarna i sin pietet för faderns minne ha sammanställt en hel serie av sådana kalendrar och vid varje årsskifte skänkt Berzelius en sådan men att de flesta gått förlorade.⁶⁸

I de självbiografiska anteckningar, som Berzelius inlämnade till vetenskapsakademien i början av år 1823, nämner han icke ett ord om sina förbindelser med familjen Brandel, icke ens om det nära tioåriga grannskapet vid Sperlingens backe, och detta är så mycket märkligare, som han yttrar sig med särskild värme om det umgängesliv, vari han infördes genom bekantskapen med de Ljungbergska familjerna⁶⁹, och först i ett under 1840-talet gjort tillägg nämner han Genseric och Gustaf Brandel bland de akademikamrater, med hvilka han umgåtts under sina första år i Stockholm. Genseric nämnes dessutom endast en gång, nämligen bland de ämbetsmän, som åtföljde kronprins Oscar vid de lektioner, som Berzelius gav honom under vintrarna 1820/21 och 1821/22. Utan de nyupptäckta brev, som i det föregående citerats eller refererats, skulle man knappast kunnat anhallfastheten i de vänskapsband, som obestriddligen existerat.

En fråga, som tränger sig på den som läser breven till systrarna Brandel, är onekligen: hyste Berzelius varmare känslor för någon av dessa? Särskilt i det första av de ovan avtryckta breven förekomma uttryck och anspelningar, som skulle kunna tolkas som stöd för ett jakande svar. Å andra sidan kan man här och där läsa mellan raderna, att han försiktigtvis undviker att säga något, som tilläventyrs kunde uppfattas som en förstucken kärleksförklaring. Han trivdes bra i kvinnligt sällskap, men han hade, såsom han själv förklarar i sina självbiografiska anteckningar, efter moget övervägande

⁶⁷ Denna samling består i övrigt av en mängd matematiska och astronomiska anteckningar av generalkonsuln. Ävensom av åtskilliga brev till honom, dels rörande hans konsulära verksamhet i Alger, dels om »myriaden». Det är förmodligen bl. a. dessa papper, som åsyftas i Berzelius' ovan citerade brev av den 4 dec. 1832 till Genseric Brandel och om vilka denne skulle ha diskuterat med L. F. Svanberg. Annat material om »myriaden» kom till generalkonsuln i Köpenhamn F. A. Ewerlöf, som publicerade »La myriade, système chronologique . . .» (Khn 1853), och har i kvarlåtenskapen efter honom nyligen överlämnats till Riksarkivet.

⁶⁸ Av serien tryckta myriadkalendrar saknas likaledes i akademibiblioteket de flesta, oaktat Berzelius säkerligen har fått exemplar därav under hela den tid då han umgicks med generalkonsuln.

⁶⁹ Se ovan, s. 109, not 5.

beslutat sig för att förbli ogift. Detta beslut frångick han först då han hunnit ganska långt över den för äktenskaps ingående normala åldern.⁷⁰

Man kan således utgå från att *om* Berzelius under den första bekantskapen med systrarna Brandel haft några tankar på att förena sina öden med endera, så ha hans känslor svalnat med åren, och han har icke kunnat undgå att betrakta båda med kritiska blickar, både andligen och lekamligen. År 1833, då Sophie var 60 år och Emilie 53, skrev han till Palmstedt (den 31 dec.) med anledning av Genseric's fränfalle:

Hans systrar sörja honom mycket, som Du lätt föreställer Dig; men gifva sig dock bättre tilfreds än jag förmodat. Härtill är väl afståndet skuld. — Gud tröste den arme Lövenskiöld⁷¹, han får alt sina fiskar varma, ty sorgen ökar icke de beskedliga Gummornas medgörlighet.

Några år därefter (19 sept. 1837) skrev han till F. A. Ewerlöf, sedan de båda »gummorna» någon tid gästade dennes moder:⁷²

Madem. Brandel hafva hemkommit betydligt förbättrade til hälsa och lynne och, som det ser ut, mångårigt förnygrade. Serdeles har denna sejour hos fru Everlöf haft et välgörande inflytande på Emilia, som förut sållan ficks at deltaga i et samtal. Deras Vänner kunna icke annat än vara hjertligt tacksamma emot fru Everlöf för den tjenst som gorts dem.⁷³

Berzelius var således ingalunda blind för systrarnas svaga sidor, och han har veterligen aldrig framställt dem såsom charmerande personligheter, men det sista citatet visar, att han trots allt icke tvekade att deklarerera sin vänskap för dem.

Vem vet, om han icke efter hand som han åldrades och hemsöktes av ohälsa samt tyngdes av en alltmer pressande arbetsbörda, med en viss saknad erinrade sig de gladare år då han bodde vid Sperlingens backe? De flesta av hans närmaste vänner från denna tid hade borttryckts genom döden eller av andra skäl kommit ifrån honom, och systrarna Brandel, som levde kvar i den kända miljön, måste ha framstått för honom såsom oföränderliga representanter för den gamla goda tiden.

⁷⁰ Ibidem, s. 98 ff.

⁷¹ Denne, som även nämnes i den ovan citerade odaterade biljetten (1834 eller kort därefter), handhade, såsom framgår av sammanhanget, systrarnas affärer. Han är troligen identisk med Carl Fredrik Lövenskiöld (1769—1853), hovmarskalk, pensionerad officer. Samme Lövenskiöld hade längre fram i uppdrag att ombesörja vissa formaliteter vid begravningen av Genseric's stoft, som först på försommaren 1834 kom till Stockholm, och i detta sammanhang »hedras» han av Berzelius med epitetet »mästerligt få» i ett brev till Crusell av 10 juni 1834.

⁷² Anka efter amiralitetslöjtnanten Frans Jacob Ewerlöf i Göteborg (död 1829) gammal bekant till mademoisellerna Brandel, som skickade hälsningar till »Capten Everlöf» med fru genom Berzelius vid dennes besök i Göteborg år 1812 (Brev av 10/7 1812, publ. i KVA:s Årsbok 1955, s. 336). Jfr s. 108 ovan.

⁷³ Originalbrevet finnes i Lunds UB.

Lord Kellies arkiv på Cambo House i Skottland.

Av Brita Stjernswärd.

När major Carl Georg Stjernswärd år 1819 i sin skrift »Engeltofta förr och nu» redovisar, hur han började tillverka plogar och andra jordbruksredskap efter den engelska metod, som kom att revolutionera vårt jordbruk, nämner han helt kortfattat »Lord of Kellie, vilken längre tid vistats här i Sverige» såsom den man, till vilken han vände sig med begäran att få kunniga yrkesmän till sin hjälp. Stjernswärds pionjärverksamhet slutade 1819 i finansiell katastrof för honom själv i det hårda ekonomiska klimat, som härjade hela Europa i Napoleonkrigens spår med bl. a. Malmö Diskonts fall 1817 och dess ödesdigra verkningar särskilt i Skåne. Efter Stjernswärd, som fick gå från gård och grund och avled 1825 i Stockholm, finns endast ett fåtal brev bevarade inom släkten och intet som rör Engeltofta, som han ärvde efter fadern 1793. I de brev från honom, som finns i de offentliga arkiven nämnes ingenting om de tidigare åren och intet tycktes heller finnas kvar av hans korrespondens med Lord Kellie. Man har undrat, vem denne egentligen var och hur det kom sig att Stjernswärd vände sig just till honom. När Bengt Hildebrands intressanta artikel om Thomas Erskine, senare Earl of Kellie, kom i Svenskt Biografiskt Lexikon 1952, fick man ju full klarhet i denne duglige skottes framgångsrika bana som affärsman i Göteborg från 1759 till 1799, då han ärvde earlitleteln och återflyttade till Skottland. Där utredes också hans svenska förbindelser genom enda dotterns giftermål med professor Johan Henrik Engelhart i Lund och hur den på Lord Kellies gods Cambo House i Fifeshire i Skottland fortlevande grenen av släkten Erskine är avkomlingar till Harriet Erskines och Johan Henrik Engelharts äldste son, David, adopterad av morfadern och från 1821 Sir David Erskine, sedan Lord Kellie förskaffat honom en till Cambo bunden baronetvärdighet. Det är dennes sonsons sonson, den nuvarande Sir David Erskine, som nu äger Cambo House. Lord Kellies gamla slott brann emellertid ned till grunden år 1879 och det nya slottet stod färdigt 1881.

Dessa sistnämnda fakta ingav ju inga större förhoppningar om att detta sena tidens skotska slott skulle kunna innehålla några spår av

Lord Kellies livliga förbindelser med Sverige, när enligt uppgift inte några inventarier hade överlevt branden och det enda porträttet av lorden i släktens ägo, avbildat i Svensk Biografiskt Lexikon, fanns hos Lord Kellies svenska ättling, fröken Ellen von Platen i Stockholm (efter hennes död 1955 testamenterat till Bachelor's Club i Göteborg; en kopia av detta skänkte hon tidigare till Sir David Erskine).

Det var alltså utan några vidare förväntningar som jag sommaren 1956 gjorde en förfrågan till Sir David Erskine, om det möjligen i familjen fanns kvar något av den korrespondens, som måste ha existerat en gång mellan Engeltofta och Cambo House. Omgående kom det högst intressanta meddelandet att det på Cambo House fanns en hel »box» med dokument, som tillhört Lord Kellie, varav flera på svenska, som ägaren emellertid icke kunde läsa. Då jag just stod i begrepp att starta en resa till England, fick jag en älskvärd inbjudan att komma till Cambo House och studera arkivet, om där kunde vara något av intresse för mig.

Cambo House ligger norr om Edinburgh ytterst på Fifes östkust i en park, som går ända ned till havsstranden. Hela landskapet här i de skotska lågländerna påminner mycket om det skånska och ger med sina stora vete- och sockerbetsfält samma intryck av rik jordbruksbygd. Om Carl Georg Stjernswärd visste, hur landskapet såg ut, så undrar jag inte längre på, att det var just hit han skrev för att få goda råd om bättre avkastning av sina egna åkrar. I varje fall visste han genom den samtida lantbrukslitteraturen hur högtstående det skotska jordbruket var vid 1700-talets slut.¹

Spänningen var stor inför vad Cambo House's arkiv skulle innehålla. En »box» kan ju beteckna allt från en dosa till en koffert. Här visade det sig vara en nära meterdjup låda, omkring 60 cm i fyrkant och mer än till hälften fylld av hårt hopbuntade brev. Denna brevsamling hade överlevat branden tack vare att den förvarats på stallvinden, där den nuvarande ägarens far hade påträffat den. Branden, berättade man, hade inträffat, när hela familjen var i London för säsongen, och tjänstefolket hade ställt till en fest, blivit överförfriskade och råkat tända på och därvid så fullständigt tappat all besinning att inga försök gjordes att rädda inventarierna, utom ett enda porträtt, en bister 1500-tals-Erskine.

Arkivet omfattar så gott som uteslutande brev från tiden 1799—1825. Där finns endast ett fåtal handlingar från början av 1700-talet. De ombundna brevbuntarna var inte på något sätt ordnade, vare sig beträffande årtal, avsändare eller innehåll. Lord Kellie hade emellertid i de

¹ G. Utterström. Jordbrukets arbetare, 1 (1957), s. 616 ff.

flesta fall försett dem med påskrift om data för mottagande och besvarande. Det fanns ingen möjlighet att få något begrepp om arkivets innehåll utan att gå igenom vartenda papper och grovsortera i olika högar. Så det var bara att damma och läsa, boxen hade nämligen inget lock och att döma av utseendet hade breven sedan de hamnat på stallvinden förvarats utan något annat skydd än det stalletaket givit.

Brev från Göteborg växte snart till en ganska stor hög med flera välkända namn: Carnegie, Chalmers, Hall. Andra bekanta namn kom också fram och här och var dök det upp brev skrivna på svenska. Sammanlagt, när botten på lådan var nådd, fanns det 23 svenska brev, därav sex från Carl Georg Stjernswärd och sex från Jan Lamberg (f. 1771, † 1834), som även skrivit flera brev på engelska. Den flitigaste skribenten från Göteborg synes David Carnegie (f. 1772, † 1837) ha varit med 24 st. bevarade brev och därefter David Erskine (f. 1787, † 1860), Lord Kellies illegitime brorson, vilken 1802 fick anställning hos David Carnegie, från 1803 i det nya bolag, D. Carnegie & Co., som Carnegie och Jan Lamberg bildade och som övertog firman Thomas Erskine & Co:s verksamhet.² Även i den nya firman hade Lord Kellie stora ekonomiska intressen och den förmedlade hans fortsatta affärer i Sverige. Robert Anderson i Edinburgh skriver t. ex. om upprepade skeppslaster råg och vete, som för lordens räkning skeppats över till Göteborg för att säljas genom D. Carnegie & Co.

Från olika medlemmar av familjen Erskine i England finns det brev, flest från Lord Kellies kusin Stewart Erskine, mestadels från London. Både i breven från denne och från Charles, James och William Chalmers samt från James, Susan och Thomas Carnegie och andra seglar ännu ostindienfararna på sina långa, farofyllda färder, och breven är fyllda med livliga kommentarer till politik, krigshändelser, skeppslaster och framkomliga handelsvägar kring ett krigshärjat Europa.

Två brev på svenska är skrivna av fru Christina Hall, f. Gothén, i Göteborg. Den 21 maj 1800 gratulerar hon Thomas Erskine till hans nya namn och titel och skriver:

Gunne-Bo ännu intet ferdigt, men ändå så at vi nu på 3:die året bor i stora huset, först för 8:ta dagar sedan blef jag lycklig at mista italienarn Frully³ ifrån Gunne-Bo. Jag har flera ordsaker önska at han aldrig varit derstädes.

Det andra brevet är daterat Gunnebo den 16 april 1803 och där säger hon:

² A. Attman, D. Carnegie & Co. (1953), s. 14.

³ Gioacchino Frulli (f. 1766, † 1801) italiensk bildhuggare. G. Axel-Nilsson, Gunnebo (1952), s. 9.

Jag kan och bör aldrig glömma vara tacksam mot My Lord, som ansenligt bidragit till husets förmögenhet, och beder Den Alsmectiga at jag skelf så skall kunna skicka mig som blifver värdigt en hederlig mans änka. Jag respecerade min man. Saknar honom, hvarken vil eller bör glömma honom. Gud gifve at min son ville värdigt tråda uti sin saliga fars fotspår, jag har både bet honom och ofta i tysthet önskat at han ville rådfråga och hafva sitt förtroende till Herrar Herpel och Carnegie. Jag ser nog dess fel och stora envishet, men har icke det på mitt samvete att han är sådan. Jag har sedan jag flera år erfarit, at han icke rättar sig efter mig, tagit för mitt eget sinnes lugn det parti at tiga. Jag beklagar honom som har misstroende för dem som vilja. Dess eget väl, ger sine förtroenden ofta til sämre sort menniskor. Det vore dumt af mig vilja styra uti dess contoir, men så mycken urskilning har jag, at det är illa af honom at han intet från sin första ungdom vant sig vid både at hjälpa sin i listiden goda fader, det hadde nu varit mindre svårt emottaga alt på en gång . . . Huset [i staden] kan icke mera bära namn af Fruns hus, det är min sons, och har han näkat mig nyttia något rum uti midlersta våningen. Jag har endast 2:ne rum inunder åt gatan, kiök, pig-kam och skafferie som Herrskapet hadde, samt sängk., lilla cabinette och garderobe öfver kiöket. Lyckligt för mig om Gunne-Bo vore mindre grant, mera inportante, och at det vore ferdigt at det ännu felar 6 kaklugnar är argéctectens skuld, intet rum som icke felar något. Skrifitel. har min son förbundit sig underhålla nödige réparationer, men under min frånvaro sagt at han ärnar ingenting underhålla på Gunne-Bo, det är illa och glömmmer han så hastigt at detta stellet var det som mest fagnade dess goda fader. Ja Gubben var så intagen af Gunne-Bo, at han tog humeur mot dem som intet berömde detta stellet, och uti at bibehålla årdning hålla det som är ferdigt är och blir min skyldighet. Wachtmeister⁴ vil at jag skall flytta ifrån alt til Stockholm, men jag kan icke resolvera mig dertil, jag vil åtminstone om jag lefer si slut på detta år härstädes.

På engelska finns tre brev från John Hall d. y., där han bl. a. i april 1807 ber om ett lån på 25 000 pund för att sätta sin vacklande firma på fötter igen, enligt en plan utarbetad av C. W. Damm, och vädjar till Lord Kellies gamla vänskap för fadern och intresse för den firma, där han själv varit delägare i omkr. trettio år. Ett brev från den 26 april 1808 innehåller detaljer om de tilltrasslade affärerna och är också en vädjan till lorden att använda sitt stora inflytande både i England och Sverige till Halls hjälp. I detta något söndriga brev kan man utläsa att Hall även åberopar Gustaf IV Adolfs personliga yttrande till Hall att han önskade se dennes firma stabiliserad. Mötet med kungen hade synbarligen ägt rum i september 1807, vilket framgår av ett brev från David Carnegie den 3 oktober 1807:

Hall set off eight days ago for Helsingborg to ask a loan from ye king. He writes me that he had an audience of his Majesty who was pleased to

⁴ Svärsonen excellensen greve Claes Adam Wachtmeister af Johannishus (f. 1755, † 1828).

express his wishes for the reestablishment of his House and gave him leave to lay before him his plan for that purpose. I suppose that is all the King will do in the business.

Men den 23 oktober kan han rapportera:

Lamberg has already advised of what passed 5. inst. in Halls affairs and of his having got a further respite of 3 months, during which time the massa is to be managed by us as hith[erto]. H. made the King believe that the reestablishment of his House was a very easy matter, and his Majesty actually sent a letter to the Governor desiring he would express to the creditors his wishes that they would give him time and not hurry the sale of the property.

Några brev från Lord Kellies svägerska fru Elizabeth Smith, f. Gordon, i Göteborg visar att lorden åtminstone i ett fall har bett henne förmedla ett budskap till John Hall. I två brev skildrar hon, omväxlande på engelska och svenska, sina mellanhavanden med John Hall. Först skriver hon den 22 mars 1807:

J. Halls affairs, it is a sad business, I cannot help feeling very much for poor Hall ty med alla hans underligheter, har han ändå gjordt mycket gädt. Nu har han hela världen emot sig, *alla* talar illa om honom, och *alla* tyckes vara glad åt hans olyckor. Det kan jag intet — ännu har jag intet mött honom, men Constance har varit här flera gånger, och har hälsat mig ifrån John; kommer han till mig, (ty jag har genom henne låtit honom weta, at Jag will tala med honom) så skall jag taga honom i *förhör* på min wördaste Swågers räkning, *på et sätt*, som skall röra hans hierta. om den äger en gnista känsla, dock utan att såra honom eller legga sten på bördan. Grefvinnan W[achtmeister] har skrivit mig till, hon är en liten beskedlig människa, och broderns olyckor har bedröfvat henne. Min Swåger wet wäl at hans Högwälborne Excellens will intet hielpa John, eller hafva minsta at utreda med honom? han har fådt ut sin Hustrus del, och det han har, *det behåller han!*

Fru Smith skriver vidare den 31 i samma månad:

Jag har nu at berätta min Swåger, det jag har uträttat min commission till John Hall & det så *fullkomligt*, som naturen af omständigheterna det tillåter. Jag war i går i staden för at få tala med Capt. Carlberg⁵ medan jag war hos honom, anmälte jag min visit hos John Hall, redan dagen förut hade han fådt af Magistraten *tillsägelse*, at ej mera gå ur sit hus.

Constance tog emot mig, stackars barn! Gud hielpe henne! *hon är i situation, & tämmeligen avancerad.* John kom in — Constance lämnade rummet, och jag uträttade min commission. The scene was an affecting one — the poor oblinquent, weept! I could not stand it, oh My Friend, he is in a deplorable situation — after speaking the truth for you I spoke *friendly* from my self — he seemd not insensible to the vain of friendship — I can give you no account of the conversation, it was an unpleasant subject — you must never more, My d:r Friend, *ask me* to act in such occasion, I would

⁵ Stadsarkitekten i Göteborg kapten Carl Wilhelm Carlberg (f. 1746, † 1814).

much rather be the messenger of peace & comfort than of — — —. J. Hall will of course write you *himself* so that *I* shall have nothing more to do with the affair.

I ett brev från januari 1805 finns ett vittnesbörd om Halls goda sida, innan hans liv blev en enda sorglig rad av processer, trakasserier och ruin.⁶ Det är Nicolas Heegh, kontorist i John Hall & Co., som skriver:

En förfärlig eldswåda har återigen härjat vår stad d 1 sisl. novemb., hwarom Tit. före detta lærer haft kundskap, äfwensom at min Patron Herr Hall denna gång äfwenledes wisat mycken ömhet för de nödstälte, i det at han under lågorna inquarterade nära 100 personer uti sitt hus, hwaribland Frimurare Barnhus barnen, som likaledes wid detta olyckstillfället blifwit huswilla, och en lång tid gifwit mat åt dem och flere utom hus, samt har låtit upbygga 3:ne kortswirks hus straxt utom Kungsporten, hwarutinnan han herbergerar öfwer 100 hushåll . . . Ännu fortfar jag med giöromålen på gamla stället, med mina wenner och kammerater, men wi sakna nöjet at taga befallningar och råd af Eder min Nådigaste Herre.

Inside informations om John Hall & Co:s affärer har Lord Kellie fått från David Carnegie, som med särskilt kontrakt kvarstod i denna firma till utgången av år 1806, och som har mycket att berätta om Halls huvudlösa sätt att handskas med allting.

Så skriver han t. ex. den 17 augusti 1806:

Since my last Halls shiping has been very dull indeed, not a single vessel in al the month of July & only four or five now loading, of course the rec. does not keep pace with the expendituor & Denisons bal:ce is not far from £ 50 000 at the present moment & Jansens at least 150 000 M. besides balances due in Amsterdam & Copenhagen. — Unless the shiping revives in autumn I do not see how he is to get clear of all these sums or keep up his credit. He has recieved your Lordships letter of which he has taken no notice, at least not to me, & he seems determind not to be friends with me any more, he has even gone so far as to forbid Mrs Hall from visiting Mrs Carnegie & when we meet in the contoair, on change or any where, he never speaks to me neither has Damm mentioned a syllable about his late mission, I am determined to ask no questions. The contoair is in the same confusion & will remain till the end of the chapter. Damm helps him a little with the Werml. affairs, but it is only a little for he writes every letter himself and no Werml. Acct. Book has been kept since Herpels time. The Brukspatrons must make up their accounts themselves. He has always had part of the Cash in his own keeping, but now he has the whole as Habicht will be absent a month on a visit to relations in the country. Your Lordship can form no idea how he keeps his cash. Sums noted to credit in place of debit & vice versa, many sums not noted at all, and never a page sum'd up he cannot have the least guess of the balance in hand. Large & small notes, Riksgälds & Banco & reverses all jumbled together in his desk which *is some times locked* & nothing is more common than to find notes scattered about the

⁶ Ingående skildrat i denna tidskrift av A. Attman, 1955, s. 34—45, och A. Bäckström, 1956, s. 1—46.

floor & on his desk. He also keeps what he calls a day book, which it resembles only in the name being a perfect burlesque on bookkeeping, the only posts in it being the bills drawn & the bills remitted to D & C:o [J. Denison Co i London] & not one of these right noted.

Några dagar före den 7 november 1806, då Carnegie åter skriver, har Hall plötsligt rest till Stockholm utan att underrätta honom. Under tiden kommer brev från hans utländska förbindelser med besked om uppsagda krediter, så nu, säger Carnegie, har Hall & Co. inte längre kredit ens för sixpence vare sig i London, Hamburg eller Amsterdam. Carnegie anser att enda möjligheten att rädda firman vore att Hall helt och hållet lämnade dess skötsel i andra händer, »a thing his *pride* & his hatred to me will I am confident never permit him to do».

Carnegie kan också rapportera i december 1806, att Hall från Stockholm skrivit i ett brev till Habicht: »Denisons privata bref synas vara en upfinning af Lord Kellie och dess representant Carnegie i Gborg, men jag will dö eller segra öfver alla deras planer.»

Hall förstår fortfarande inte hur ställningen är ens när firman sättes under administration och en konkurs förberedes. Carnegie skriver den 13 mars 1807:

We shall have a world of trouble with Hall, who does every thing in his power to thwart the trustees in the execution of their duty & this arises from his pride, his obstinacy & his ignorance of the actual state of his affairs, nobody can convince him that there is a necessity for a *concourse*, *curators* & *proclama*, he will not hear any of these things mentioned & even persists in not swearing to his *stat*, nay he believes at this moment that I and others could put all to rights without a *concourse* and that he can ship irons & deals this spring as if nothing had happend. I only mention such absurdities that you may form some idea of the man we have to deal with.

Och värre blir det, när »Hall had given his full power to that vagabond Pehr Backman (our old inveterate enemy).» Den 7 december 1807 skriver Carnegie om Hall bl. a.:

He is not two days in the same way of thinking, he has again given his full power to Backman & again recanted, indeed his whole conduct borders much upon insanity & his relations will at last be obliged to apply to wederbörande to put him under *förmyndare*.

Den olycksalige John Hall drev den temperamentsfulle Jan Lamberg till att i september 1808 utbrista:

I observe the impudence B. [Backman] a. Hall hade had in addressing Your Lordship as they have done — nothing from these people can surprise me — they are now gone to Jönköping — I wish to God they would both die by the *rötsot*, which is killing people daily there — fearing that as long as they live, we shall have no rest.

Lavinen av processer rullar vidare och tio år senare skriver Carnegie den 7 juli 1818:

Hall and Backman are again giving us a great deal of trouble & vexation. When they could not raise money by any means to carry on their law suits, Hall applied to the King through his wifes relations the Koskulls & Brahes who have much to say at Court & actually got an order to the Governor to pay the expenses of his processes out of the public cash! ! He is now occupied with prosecuting the curators of his mass for mismanagement, pretending that they have cheated him of two millions, this he has printed & there are people in the country silly enough to believe such stuff & think him a much injured man.

Och den 30 november samma år suckar Carnegie: »It was an unlucky moment when I agreed to become an assignee in that mass».

Vad som också uppfyller breven från Carnegie, Lamberg och Erskine är de ständiga krigsfarorna och deras hot mot handelsförbindelserna. När Napoleons arméer segrande nått så långt norr ut som till Hamburg är Carnegie den 12 december 1806 t. ex. orolig för de nyheter, som kommit därifrån, och skriver:

You will now have recieved all the dismal news from Hambrg. & the rigour with wich everything British is treated. I hope to God we shall not have such a visit a. often consider how we could evade in such a case discovering your Lordships a. other Br. property in our hands.

I oktober 1803 har Jan Lamberg skrivit:

I hope Your Lordship will soon be able to put down your musket, for I can not imagine that invasion by the enemy is going to take place, no matter how much is being talked thereof.⁷

Direktören i Ostindiska kompaniet William Chalmers (f. 1748, † 1811) skriver från Paris den 25 april 1801:

The unfortunate misunderstanding which exists at present between the brittish ministry and the king of Sweden (as it cannot be called a war between the two nations), is always uppermost in my head, as the event is big with the most fatal and ruinous consequences to poor old Sweden. Never did I think to live the day to see a rupture break out between the two countries . . . The victory of admiral Nelson, and the wonderfull armistice of the danes must bring on a peace in the North, I should think . . . In the meantime we poor merchants are trembling & ruined. If the war with Sweden is seriously to continue, the company will be compleatly annihilated & totally ruined. I shall endeavour & am sure to save C & C. [Chalmers & Covie]. But I cannot say the same for myself, who has my little all invested in the companys stock. I don't see a possibility of saving myself without doing injustice to the Bona fidé creditors. The actionees or proprietors will get nothing, and the holders of the Canton bills, the same — when thé stock & property is seized, what remains then to pay with? This is the real

⁷ Engelsk översättning i Cambo House's arkiv. Originalbrevet på svenska, skänkt 1953 av Sir David Erskine till Göteborgs Stadsbibliotek.

Fructus Bellii. (Your Lordship will please to keep these sallies of despair to himself) . . . I hope great Britain does not mean to annihilate poor Sweden, and make us one day become Russian or Danish subjects. It may soon be accomplished, if we are to continue the situation we now are in.

Den 7 december 1809 skriver William Chalmers från London:

I wish höga Wederbörande here would send me on some errand to Paris, I am very well known there — in 1804 I was presented to Nap⁸ himself, by Baron Ehrensvärd,⁹ I am personally well acquainted with Cambaseres¹⁰ and Le Brun,¹¹ who you know are now great men in the Empire.

Den 18 i samma månad skriver Chalmers också från London:

Here is a rumour of a cartel for exchange of prisoners between this country & France is going to take place and that Commissioners are to be sent over. I wish you was here and Lord Melville in the administration, I might get over sous le nom d'un Commissair. Wederbörande in Downingstreet might employ me to perhaps unexpected advantage, as I pass always in Paris for a Swede, and here for a Briton — any overtures could be made thro' Essen & Lagerbielke,¹² much better then by an Austrian. Nap. loves the Swedes, you have observed no doubt, in his late speech to his senate, how he calls the new king of Sweden *that wise Prince which now reigns*. Charles the XIII would be highly flattered to become a mediator. A more clever diplomat then Lagerbielke is, can not be found in this country. I know him well, han är min vän och bror. He is attaché à l'ambassade de Suède at present in Paris. Lord Shelburn employed an American merchant Mr Oswald, who went to Paris and commenced the first overtures to the peace that was made 1783. Peace must be made — and soon, d'une manière ou l'autre, for the very means to carry on a fruitless war, begins to be almost exhausted — and in reality, what is there more to fight about, after this disastrous turn of the affairs, of the continent . . .

Den 7 december 1807 skriver David Carnegie:

The political horizon darkens around us. The thundering declaration of Russia agst. Engl. has lately appeared, and I fear our king must join the rest of Europe, it is not in reason to suppose that he will be allowed to remain neutral in the general convulsion. We shall certainly quarrel with the danes ere long, it is just what they want, then the French & Russians assist them & Sweden is no more. If the taking of the Danish fleet was well executed, everything since has been shamefully ill managed. Why evacuate Zealand? Why withdraw every ship of war from the Belt, the Sound & the Baltic before imperious necessity [requ]ired it & leave [our] merchant vessels to the mercy of the enemy. 50 or 60 sail at least have fallen into their hands & many of them valuable prizes.

⁸ D. v. s. Napoleon.

⁹ Friherre Carl August Ehrensvärd (f. 1749, † 1805), envoyé i Paris 1800 — 1804.

¹⁰ Jean-Jacques de Cambacérés (f. 1753, † 1824).

¹¹ Charles-François Lebrun, hertig av Plaisance (f. 1755, † 1842).

¹² Generalen greve Hans Henrik von Essen (f. 1755, † 1824) och kabinettssekreteraren friherre (greve 1821) Gustaf Lagerbjelke (f. 1777, † 1837), fredsunderhandlare med Napoleon.

Two Danish ships of the line the remnant of their fleet have passed by here from Norway to Copenhagen. Lord Hutchinson has been with us some days & takes his passage in this packet. He is a most violent oppositionist to the present men & measures. — The Danes open all letters & we are not allowed to forward any letters from England by the Swedish post to Hamb.

I februari 1809 skriver David Erskine från Göteborg: »We have been much alarmed that the Danes were actually coming over on the ice to invade us, but now that we have again got open water that fear has subsided.»

Man finner i breven flera kommentarer till Gustav IV Adolfs avsättning, en händelse som synbarligen inte applåderades i Göteborg. David Erskine skriver i mars 1809:

To what has been going on in this country I beg leave to refer your Lordship to the Diet Papers — I shall only add that it must be allowed by every feeling heart that the measures taken against our late unfortunate but in my poor opinion good King (although he may have erred in many essential points) has [been] severe in the extreme and has exceeding every thing that could be expected from a Swedish Diet; but the worst of all is that they could have the hearts to deprive his poor innocent offspring of his just rights to the throne of his deposed father. Such an instance as this is not to be found in history at least not in the more enlightened ages of christianity.

De svåra eldsvådor, som härjade Göteborg 1802 och 1804, kommenteras i flera brev. Om den förstnämnda skriver William Chalmers från Amsterdam till »My dear Lord och alltid wördade Wän» i ett brev daterat den 7 september 1804:

My heart bleeds, when I think of returning to poor Gothenburg, when my imagination paints to me its ruinous remains, and when I think that I have not *egit tak öfver hufvudet, på gamle dagar*. My present opinion is, that this our good old town, where we have spent our best days together, will not be rebuilt for many years to come, the way in which it is now going on, and under the slow & capricious superintendence of Capt:n Carlberg. Proper & efficacious steps were not taken by our Rulers immediately after the misfortune had happened. Had that been done the town might now have been mostly reestablished, and have risen up like another Phoenix out of its ashes, just as well as Copenhagen did, in the course of two years. But the Copenhagers got a loan of four millions of Dansk Courrant at 4 pc:t. For my part had proper encouragement been given by wederbörande, I should have been one of the first to build, but now I believe I shall never think of it any more. It is dismal to think of raising a house in the midst of ruins. It is like seeing a solitary house in a desert.

Trots detta uttalande byggde Chalmers 1805—1808 vid Södra Hamngatan ett nytt hus efter ritningar av C. W. Carlberg, ett hus som senare förvärvades av David Carnegie d. y.¹⁸

¹⁸ A. Attman, a. a., s. 63, 289

I ett av de två brev, som finns bevarade i samlingen från Martin A. Holterman (f. 1766, † 1836), klagar denne över de bekymmer, som hans förmyndarskap för den avlidne vännen Martin Törngrens dotter förorsakar honom. Han håller med Lord Kellie i dennes oförblommerade yttrande om den sköna Martinas moder, i ett brev från Paris i maj 1803:

It is certainly not to extravagante when you say Mrs Törngren is a vain and foolish woman; I have done all in my power, and in fact surpassed the limite of the same to prevent that the young girl should not be promised away till she is of age and sence to make her own choice, but I fear it will all be in vain. I have written very frankly to Mrs Törngren on the subject, and she is now in the greatest passion against me. I am completeley tired with my guardianship, and I am glad to keep away from it as long as I can.

Martina Törngren uppgives ha blivit förlovad redan 1802 vid 13 års ålder,¹⁴ men av detta brev att döma har det inte skett förrän ett år senare. Även Jan Lamberg talar i ett brev från Göteborg den 31 oktober 1803 om att förlovningen med baron Schwerin väntas. Holterman hade tydligen ingen talan i fortsättningen heller, ty redan vid 15 år står hans myndling brud med den då 32-årige friherre Werner von Schwerin.

Två brev finns från Lord Kellies adopterade dotterson, David Engelhart, sedermera Erskine (f. 1792, † 1841), när han 1809 som sjutton-åring av morfadern sänts till Göteborg, även han i tjänst hos huset Carnegie. Från familjen Engelhart i övrigt finns det tio brev, varav tre från Lord Kellies dotter Harriet, två från svärsonen-professorn, två från dottersonen Carl Henric Engelhart och tre från dotterdottern Harriet Dorothea Engelhart, gift Erskine. Det framgår både av dessa fragment av korrespondensen mellan Lund, resp. Fellingsbro, och Cambo House samt av flera brev från David Erskine d. ä. i Stockholm, att Lord Kellie frikostigt hjälpte hela professorsfamiljen ekonomiskt, inte bara den dotterson och de tre dotterdöttrar han uppfostrade hos sig i Skottland. Johan Henric Engelhart skriver den 3 november 1801:

I am indeed unable to express how deeply I am affected by the accumulated proofs of Your Lordships paternal kindness to me & mine; but for God's sake, do me the justice to believe, that my heart feels its obligation to you & Lady Kellie as it ought to do. Heaven knows best, how greatly I want your assistance, and how gratefully I accept of, and acknowledge, whatever you are pleased to do for me, my beloved wife and the little innocents that swarms a[round] us. A very, very painful struggle it has been indeed to part with my much loved David; yet here You have him, my Lord!

Enligt breve² befann sig då redan de äldsta döttrarna i Skottland. Av dessa återvändande Harriet 1804 till Lund, sedan modern året innan

¹⁴ E. Wrangel, Martina von Schwerin (1912), s. 10.

fått sitt tolfte barn, för att hjälpa henne med de hemmavarande åtta småsyskonen. Denna Harriet gifte sig 1812 med David Erskine d.ä., som sedan i flera brev från 1818—1820 har bekymmer för svärfaderns ekonomi. I februari 1818 rapporterar Erskine från Stockholm, hur han enligt lordens direktiv rett upp Engelhart's affärer, och räddat honom från konkurs:

It has terminated so, that I have spared in for him R. 600 B:0 to support them for the remaining six weeks at Wexiö and to pay their travelling exps. to Fellingsbro, and we shall send them from this first open water some articles of provision for their first wants there. The only thing that now makes me uneasy about is the house in Wexiö, which is intecknad for nearly R. 5 000 B:0 . . . cannot be sold in these bad times.

Engelhart, som var känd i Lund för sitt gästfria hus och stora umgänge, ansågs bl. a. av Esaias Tegnér för att vara en förmögen man, varför Tegnér tyckte det var alldeles onödigt att han skulle konkurrera med honom om Fellingsbros feta pastorat, som Engelhart fick 1816.

Den gode professorn tycks alltid haft en skral ekonomi och den hjälp hans generöse skotske svärfader gav honom räckte inte till för honom att i sin tur hjälpa sina söner. Erskine får ideligen träda emellan, när det gäller svågrarnas utbildning, men hans resurser är ganska begränsade och när slutligen det blivande justiterådet Carl Henric Engelhart (f. 1794, † 1882) som oavlönad tjänsteman vid justitierevisionen övervägde att lämna den juridiska banan och söka sig något aldrig så enkelt men avlönat arbete, var det professorskan Engelhart, som vände sig till sin fader och denne kommer genast till hjälp. Den unge Carl Henric tackar överväldigad för detta i november 1820, själv hade han inte velat vända sig till morfadern:

Jag trodde, att de dryga utgifter Morfar redan haft för oss borde med rätta för alltid förbjuda oss att sätta Morfars godhet på ytterligare prof.

Det kan inte ha varit så lätt för Harriet Engelhart att behöva skriva:

His father does not give him the smalest assistance, indeed I am sorry to say, he seems now rather indifferent about all his children, and that some of them John for example meets with more kindness and assistance from meer acquaintances in Småland . . .

Bland breven från Carl Georg Stjernswärd finns tyvärr inte det första till Lord Kellie kvar. Det tidigaste i samlingen, daterat Engelholm och Engeltofta d. 14 maj 1802, tycks vara det andra i ordningen, som majoren skrev till Cambo House. Av »Engeltofta förr och nu» får man närmast den uppfattningen att det var Lord Kellies initiativ att med den av Stjernswärd begärde förmannen sända över även smeder och andra hantverkare samt plogdrängar och moderna skotska redskap.

Breven avslöjar att det är Stjernswärds idé med hela denna skotska koloni och hur tanken, som i det första brevet tydligt endast omfattat en man, redan i det andra rör sig om två för att så småningom växa ut till hela den stab, som kom över. För att kunna följa denna tanke utveckling med Stjernswärds egna ord, tillåter jag mig att citera större partier ur hans brev än vad som gjorts ur de hittills behandlade.

Den 24 maj 1802 skriver han sålunda:

My Lord!

Med utmärckt glädje tackar jag ödmiukast för gracieusa brevet af d. 19:de förflutne, vilket i dag bekoms — min fångnad blef stor i den aparance jag deruti fick, att från England ärhålla en ögon operateur för det oconomiska liuset — och blir det My Lord jag endast har att tacka för den gracen. Då T. gjordt vallet är jag öfvertygad, denne min informant förenar kundskaperne med ett honett tänckesät — att tjena mig med uplysningar, drift- och vänskap. Efter T. befallning vill jag medela, vad jag tycker till en början för denne hedersman af apointment, ej som någon måtstock, är för lite, ökas det med nöje och skulle det vara för mycke sparar jag och gerna. Til dess föda 6 tr wete, 3 korn, 3 malt, 2:ne kor födda, en trädgård af ett tunneland, eldbrand efter dess behof, ett vackert hus att bebo för sig och dess families och 25 Rdr till sågellpenningar.¹⁵ Lönen 150 Rdr Spec. i gongbart mynt, en häst på stall, som omöjligt för honom kunna göra promenade till fots, där hans närvaro fordras, 100 Rdr till transporten åt Sverige. — Där denne mentor kommer först att agera blir på en af mig anlagd gård af 150 tunneland på svenska redan färdig åkerjord, men detta ställe vill jag hafva brukat med engelska åckerbruksredskaper. Till den ändan vore min önskan mannen ville gifva mig en P. M. på de nödiga redskaper till detta som mera var som kan fordras, här fins inte som duger, ej en plog, ej en harf, ej smeder och ställmakare, som på beskrifningar kan förfärdigat, en 50 å 60 Pund Sterling ville jag där till employera och genast ut remittra, eller mer om så behöfs — man skulle decourageras, och ej någon nytta vinas, om han skulle operera med detta usla tyg, och göra en san fångnad åt våra dumma åckerbrukare, som tror sig kunna i grund en wettenskap, vilket endast okunnogheten gifver dem rättighet tro. Men både för mig och mannen fordras att han medtager en kunnog dräng, som kan meddela hanlaget till desse — 50 Rdr lön — 6 tr Spannemål, en koo föd lämnas honom. Jag förmodar att desse tvänne utlänningar skola här kunna göra sin fortune, och ej en moment på utkomstens vägnar sakna sitt kjära fädernesland — de äro att anse missionairer, men kommer åtminstone till en tacksam hedning, som har tilfalle belöna dem åtminstone med jord — åldern passar och, ty jag är 35 åhr i october. At han kommer om hösten, synes och vara bäst — han får tilfalle göra sine gjödsellblandningar, lära något språket m. m. Mannen är väl född i Skottland — där klimatet är likt det i Skåne. Alldra ödmiukast tackar jag för offerten af de monateligen utkomne Farmers Magazin — får jag souplicera om dem, blir det alla de utkomne tomerne och äfvenledes underrättelse om man får prenumerera på detta arbete, någon engelska förstår jag, och i winter vill

¹⁵ D. v. s. sovelpenningar.

jag med alla krafter uparbeta mig. Men My Lord vari skall jag kunna finna händelser som ger mig tillfälle ådagalägga min tacksägelse mot alla dessa värkel. välgjeringar, jag har inte annat att framföra än tacksägelser, och lite kan det intressera My Lord att jag sätter honom bland de förste af dem som räckt mig en hjälpsam hand. För 14 dagar hände sig den olyckan att 36 hus af det lilla Engelholms stad lades i aska, jag förlorade en gamall Coupéevangn, han var engelsk, stark och god. Jag behöfde en resevangn, låg sådan som de förste vi fick öfver, åtminstone ej mycke högre, starck och lätt för tvenne våra skiushästar i alla vägar, och på bom som gör dem lättast, ej annat än en god resevangn med couferte, lycktor m. m. som fordras. Jag har ej tillfälle betala honom dyrt, med min tillkommande engelsman kunde jag få honom öfver för bästa priset, ty en främmande har lättast få honom in. Wågar jag bönfälla att få adress till någon som åtager sig commitionen, och unfair priset, då jag kunde taga honom på samma wessel som behöfs till åckerbruks-redskapen. *Wircket, sammansättningen, styrckan och smaken* och min amtousiasme för alt vad engelskt är att jag får ingen vangn som duger utom en engelsk.

Den 26 juni 1802 skriver han igen och meddelar, att han genom kommerserådet Frans Suells¹⁸ i Malmö förmedling via en firma i Hamburg sänt Lord Kellie roo pund till skottarnas resekostnader och till inköp av redskap och fortsätter:

Mätte penningen fordras lyfta en man från sin place och från ett dylikt fädernesland att hitkomma och värcka i en religions förändring, där regeringens hufvudomsorg har i secler varit quäfva all lust för patriotism, som så lyckel. fulbordats, att regeringen tror sig vara den första och nationen den klokaste, bägge bevis på större dumhet än en vanlig kofordrare bör hafva, ty den ko, som skall mjölckas, måtte hafva att äta, och denne princippe är förkastad. Som för skrifvit är fordras redskaper och torde hända tvänne drängar för denne hedersman, ty utom värcktyg och desse arbetare kommer han ej fort; han har gjorden och sine under hafvande och mig som husbonde, att alla tre slagen upodla, en mängd öhgon, som noga observera och det med svenska avunden, och blifver ett stort soulagement för dem, om comfution, misslyckade försök med mera blir rådande. Hans boningsrum med lagårdshusen äro nu redan färdige, och en gård till om 150 tunneland; . . . de drängarne han medtager önskar jag vore sådanne att de kunde om en tid blifva husbönder på nya anlagde gårdar. Conduiten är dem lika angelägen som kundskaperne att de kunna visa sig vara värkel. engelsmänner. My Lords grace i denna dellen, gör att han gör mig först och landet sedan ett stort testamente — en tacksamhets stod är i mitt gerta uprest och skall jag om mig tillåtas vid det första af dessa engelska nybyggen upresa en minnesvård, tecknad af ärtjenslan, för denna spridda uplysning — jag har i långliga tider arbetat vinna min önskan, anmodat monga om denne hjelpp, men alt förgiäfvdes. Tills fru Archiaterskan Engelhart, i vilket hus jag niutit ovanlig politesse, försäkrat mig att My Lord ej misstyckte den djerfhed jag tog mig med bref upvackta . . . Jag skulle och souplicera det My Lord ville befalla sin commissionaire i London låta förfärdiga mig

¹⁸ Kommerserådet Frans Suell (f. 1744, † 1817).

tvänne sigill stuckne av *agat* — det ena med en upodlings plog på oländig marck, med device: Egit *Bröd*, bästa *Bröd* är. Det andra med CGS — dessa torde med tilfälle kunna komma hit . . .

Vidare erbjuder han sig i brev den 27 juli 1802 att sända mer pengar.

. . . Under en resa i Dannemarck har jag haft tilfälle se flera engelska anläggningar af förskrifne farmers; de äro förträffliga, och mot all förmodan vid samma tour besågs Fredricksvärck, en pracktisque oeconomisque skola, den stora mannen Bernsdorff anlagdt, där en *fabrique* af åckerbruks instrumenter är i förfärdigande, behovet vistes mig där af en man som förfärdigar dylika — den stora tilgong jag äger af tjenligt vircke m. m. sätter mig i den ställning allerödmiukast bönfälla, att om den högst efterlängtrade engelsmannen kan persuaderas hitkomma, han måtte få öfvertaga en kunnig karl af den sort arbetare, som förfärdigar dylika *agrecoultource* instrumenter, denne man kan aldrig blifva för dyr till sin nytta, aldrig sakna rikelig utkomst i dess handtvärck, då aldrig arbete tryter honom. Wircket för inte, eller åtminstone för ett pris, mycke under dess värde — gör att han kan hoplägga mycke penningar; jag finner honom i sammanhang med farmen som armarne till kroppen, och aldeles oskiljacketig. My Lord var nådig uprätta denna collonie i detta wiltlandet, genom exempell värckar uplysning och My Lord kan gjöra Sverige en stor presente af denna arangement. Kunde denne man äfven bygga tröskemachiner vore en välgjering för arbetets lättande. Försynen har lämnat mig god vilja, måttlig förmögenhet och förmåga utföra detta värck. Om min önskan vilfares är jag My Lord och min fader skyldig största tacksamheten, den sednare gaf mig jorden, och den förra förmåga att den uparbeta.

Det mig nådigt lofta veckoskrift af Farmers Magasinet har jag redan arangerat blir en oeconomisque veckoskrift i Sverige, en som öfversätter det har jag redan fått i Lund för 3 Rdr *archet*. 500 Exemplar kostar 7 Rdr i tröckning och papperet. Suell, Macklean¹⁷ och jag äro förläggare, och konungen har lämnat samma förmon som med avisorne i Stockholm för postporto.¹⁸ Mackelan tjenner detta värck och jag anhåller allerödmiukast att få det redan utkomne snart sänt på seendet. Wi förmoda att detta skall gjöra nytta, åtminstone öfvertyga almänheten om sin stora okunnighet. Plangerne skall vi hafva gjorde i Stockholm. My Lord gif mig ett löfte, tag mig under armarne, hjälpp mig i ordning med detta värck. Gud gifve jag hadde min man här i höst med de åckerbruks instrumenter han finner nödig till upodling af ny gjord och arfning och drifning af den gamla. — Nytt fins inte. Courcen stiger. Wäderleken är grym och ser ut som den förent sig med våra oeconomisque förordningar. — En liten ritning följer på de i åhr färdige ladugårdar för de ankommande informatorene. Säden är orimelig dyr här. Weten 12 à 14 Rdr. Råg 8 à 10. Kornet 6 à 7. Hafre 3 à 4. Erter 12 Rdr tunnan.

Nästa brev är skrivet den 3 augusti och nu har han av lorden fått höra att den skotske lantbrukare, som denne först gjort upp med, har

¹⁷ Friherre Rutger Maclean (f. 1742, † 1816).

¹⁸ Tidskriften saknas i B. Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur, bibliografi (1895), och torde aldrig ha kommit ut.

ångrat sig och inte vill resa. I stället skall Alexander Hall komma och bostad finns redan åt honom på en av farmerna. Flera än brevskrivaren vänta med intresse på ankomsten:

Commercie Rådet Suell, Baron Mackelan med flera längta med mig vinna ett önskat ändamål, och vår synpunckt är My Lords grace. Hadde den gifta mannen kunnat persuaderats öfverkomma, hadde vinst blifvit få visa den invärtes engelska hushålningen med miölckens användande med mera. Jag vill employera dem båda på olika ställen. 10 st farmer äro utdelte nu af 100 t:eland st. och till nästa åhr bygges fem; My Lord tröttna ej vid mig — och anse mig ej för synden skull kommit My Lord på hallsen.

Avisorne lämnar oss del om det myckna oro det nya parlamentsval förorsakar; har engelska nationen den idé och tjennedom om My Lord, som den svenska, lärer ej en place undvikas i öfverhuset.¹⁹

Det saknas brev mellan augusti 1802 och augusti 1803, men enligt Stjernswärds »Engeltofta förr och nu» ankom Alexander Hall den 21 september 1802 »för att taga kännedom om egendomens belägenhet och odlingstillfällen, varefter han till min stora förundran förklarade sig böra återvända till Skottland, för ått giva Lord of Kellie en noggrann berättelse om beskaffenheten av Engeltofta egendom och allt vad han där hade funnit.» Den uppgivna ankomstdagen måste vara ett minnesfel i den sjutton år senare skrivna redogörelsen, ty det finns ett enda brev från Alexander Hall och det är daterat Engeltofta den 10 september 1802 och samma datum har Lord Kellie även antecknat utanpå det hopvikta brevet, som lyder:

I now find I cannot make a bargain with Herr Rattmaster. The expectation of making a favourable agreement about a farm, was the only inducement I could have for settling in the agricultural profession in this country, but I can by no means make a bargain, for after taking every thing in view, I think the land is higher here than in Scotland. Rent one boll wheat and one boll barley per ton, about a Scots acre. On that account I would not wish to settle in that profession here, but would wish to try something in this country. Herr Rattmaster will have me to fix for years, which I will not do, upon no account, for I do not favour that profession in this country.

Enligt Stjernswärds redogörelse ankrade den 28 april 1803 »vid Engeltoftas hamn och lastageplats, Skepparekroken, ett engelskt fartyg, som till min stora fägnad, återförde Hall såsom Farmer med sin nya koloni, bestående av John Hayn såsom uppsyningsman, smeden David Pride, som någon tid därefter införskrev sin bror, smeden Walter Pride, nu vid Höganäs stenkolsgruva, mekanici David Donnalson, Robert Machai och Alexander Bonthron samt plogdrängarna Alexan-

¹⁹ Lord Kellie var såsom skotsk pär medlem av engelska öfverhuset 1804—06 och 1807—28. SBL 14 (1952), s. 480.

der Rödjer och James Hardin, tillika med ett fruntimmer, som skulle förestå deras matlagning, alla i sin hantering ganska skicklige.»

Bland Stjernswards bevarade brev är det första efter denna betydelsefulla ankomst daterat den 11 augusti 1803 och här talar han om sina »engelsmän» och allt vad de redan satt i gång med och om vilket intresse deras verksamhet väckt:

Åter en grace från My Lords hand, med det skiöna sigillet, för vilket jag aller ödmjukast tackar. Mine åckerbrukare från England ställa sig mycke väl, deras förnyade inrättningar hafva lockat monga hit, Drotzet,²⁰ Exelencer Clas Wachtmeister,²¹ Ruth,²² Ugglas,²³ Hofc. Zibet,²⁴ GenGouverneur Toll,²⁵ Lands. Baron Lilljehorn²⁶ med monga Gud vet ej alla hafva varit här. My Lords patriotisque grace mot landet med deras ankomst har blifvit af mig och mine vänner lifveligen målad; de högmögne stadnade uti tvetydning om sättet at proponera Konungen denna stora godhet, mot det hela, och resoultatet och vad jag proponerade, var att Konungens upmärksamhet måtte vändas mot Archiater Engelhardt, med ett adeligt namn, vilket både Drotzet och Tollen ansåg för det My Lord bäst agrerade och Tollen sade han bör heta Engelhart af Erskin, vilket de båda herrarna lofte genomdrifva då kungen hemkommer från sin tyska resa. Engelhart fant sig ej missnöjd med förslaget, och depanderar det nu af My Lord, lämna därtill sit bifall; beholla herrarne af tömmarne samma idée tror jag saken snart går för sig. Haal tror jag ej arenderar, han är en bland de honnettaste karlar jag tjent, men tillika den minst rådiga. Hayne är vigilante och sedan han kom underfund att svenskarne ej vore oxar på 2:ne ben finner han sig godt. Plogmännen äro mycke braf. Hayne talar ganska god svenska. Haijne har skaffat mig från *Seres*²⁷ en som han säger förträffelig smed och en mechanicus till; ett tvåvånings stenhus är nu för deras räkning under bygnad, där värckstäderna blir under och boningsrum ofvanpå. 300 st. plogar är bestälte och 59 trösk machiner . . . kunde jag få några st. af de träd fröön, som vi ej äga, att så i parcken gjorde My Lord mig en grace. Parcken är 120 tunneland, var nådig förlåt min djerfhet. Engelsmännen som äro rika i alt är äfven i detta.

Från åren 1804—1821 finns inga brev kvar från Engeltofta. Lord Kellie var emellertid inte den ende i Storbritannien, som Stjernsward vände sig till för att få sakkunnigt folk. Han skrev även till den kände jordbruksreformatorn Arthur Young, den 24 november 1808.²⁸ Han berättar om Lord Kellies bistånd och fortsätter:

²⁰ Riksdroten greve Carl Axel Trolle-Wachtmeister (f. 1754, † 1810).

²¹ Excellensen greve Claes Adam Wachtmeister af Johannishus (f. 1755, † 1828).

²² Excellensen greve Erik Ruuth (f. 1746, † 1820).

²³ Överståthållaren greve Samuel af Ugglas (f. 1750, † 1812) excellens 1808.

²⁴ Hovkanslern friherre Christoffer Bogislaus Zibet (f. 1740, † 1809).

²⁵ Generalguvernören över Skåne excellensen friherre (greve 1814) Johan Christoffer Toll (f. 1743, † 1817).

²⁶ Landshövdingen friherre Johan Fredrik Lilliehorn (f. 1745, † 1811).

²⁷ Ceres, stad i Fifeshire i Skottland.

²⁸ I British Museum. Additional Manuscripts 35.129. Correspondence of Arthur Young. Vol. IV. Folio 494. För påpekandet av detta brevets existens tackar jag förste arkivarien docenten Bertil Broomé.

recommended by my King to the Brittish Government I hope I will be permitted to agree some workpeople . . . The bearer of this letter Master Blackwood has recieved the kings pass and recommendation to bring serviceable wrights. Please give him adress to the factories, which are brought to the greatest perfection, where he can get his people . . . I have already rented out to Mr Hall from Scotland three hundred acres of ground. Eighteen Scots or so called Smaals ploughs are now going upon my estate, wherewith we can do more, than with one hundred of our common ploughs here. The wrights I recieved have done much service and adventage to my native-country. I wish also a gardener for planting of thornhages and dividing the farms into parks, so experienced in his profession, that what he has once done, may not require to be altered . . . The great demand at the factory after this work, requires an addition to the fabrique, there are already sold three hundred English ploughs from this fabrick an[d] going in Sweden . . . Agricultural utensils, which I have not yet in my possession, and which You know to be useful, would sollicit You to point them out to me. I have wrotten to my well-wisher the right honourable the Earl of Kellie, and I have no doubt but his Lordship will lay out what money is required.

Såsom tidigare påpekats²⁹ gjorde föregångsmannen beträffande enskiftet i Sverige, Rutger Maclean, mycket litet ifråga om förbättringen av jordbruksredskapen, utan det var Stjernswärd, som reformerade dessa, »en reform, som var ett livsvillkor för jordbrukets framåtskridande». Han hävdade också med ihärdighet behovet av teoretisk utbildning för jordbrukarna och ingav den 19 mars 1813 till kronprins Karl Johan, praeses för den 1811 stiftade lantbruksakademien, ett förslag om upprättande av ett lantbruksinstitut invid Lund. Fyra år senare var akademien färdig med ett av Kungl. Maj:t begärt förslag till stadgar för ett sådant institut. Detta förverkligades dock först 1862 med Alnarps lantbruksinstitut. Ett villkor för de skotska jordbrukarna och smederna vid anställningen på Engeltofta var att de skulle taga emot elever. Här bedrevs alltså redan från början praktisk undervisning.

Stjernswärds fabrik fick 1807 särskilda privilegier i det att han fick rättighet att utan tull från England införa alla slags modeller och färdiga jordbruksredskap samt inkalla mekaniker och dessa voro fria från värvning.³⁰ En redogörelse för hur mycket av olika slags redskap, som tillverkades vid Engeltofta finns i en av de tre smedmästarna undertecknad tabell, bifogad en beskrivning över Engeltofta, som Stjernswärd skrev 1814.³¹

²⁹ N. Åkeson, Major Carl Georg Stjernswärd (i Hembygdkursen i Ängelholm 1912), s. 60. A. Eskeröd, Carl Georg Stjernswärd och Engeltofta (Fataburen 1952), s. 46.

³⁰ N. Åkeson, a. a., s. 60. Hj. Nilsson, En jordbrukets reformator, i Svenskt Land, 1918, nr 11, s. 291 ff. Om Stjernswärd se även G. Utterström, a. a., 1, s. 623, 662, 680, 710, 768, 801 f, 865 f.

³¹ C. G. Stjernswärd, Beskrivning över Engeltofta säteri . . . 1814, i Kristianstads läns hushållningssällskaps handlingar, 1 (1815), tab. 6.

Värmlands läns hushållningssällskap inköpte redan 1806 redskap från Engeltofta till sin modellkammare³² och sällskapet sände även en lantbrukare som elev dit. Att Stjernswärd ytterligare förbättrade de skotska metoderna, därom vittnar ett uttalande av en av grannarna, överstelöjtnant Adolf Fredrik Tornérhjelm (f. 1768, † 1852) på Össjö: »de metoder att nyttja plogen, att verkställa och nyttja jordbränning, som en djup eftertanke och erfarenhet här använda, äro vida över dem, som de inkomne engelsmän hitfört».³³

I Danmark hade man före 1803 inkallat brittiska jordbrukare, men i Sverige var skottarna på Engeltofta de första som kommo in i landet, och folk kom resande långväga ifrån för att studera dem och deras nya redskap i arbete. När Ernst Moritz Arndt reste i Sverige 1804 hörde han också talas om dem och besökte Engeltofta. Han har en mycket livfull skildring av detta besök, då många människor voro samlade för att se Alexander Hall försöka en ny plog, och då Stjernswärd just fått hem från guldsmeden de silverbägare och silverskedar med inskriptioner, som han skulle utdela till de skickligaste av sina underhävande.³⁴ Arndt tecknar här ett mycket sympatiskt porträtt av Stjernswärd.

En anonym författare i en av Vetenskapsakademiens skrifter³⁵ beundrar de engelska plöjarna, som lägga plogfårorna så raka, som om de varit dragna efter ett snöre. Även i Lantbruksakademiens Annaler får Stjernswärd beröm för sitt stora företag.³⁶

Det framsynta företaget på Engeltofta hade en svag punkt — ägarens ekonomi. Han övertog gården med en stor skuld efter fadern och han skulle betala ett rätt stort underhåll till modern, så länge hon levde. Han måste ganska snart börja låna och det var för att höja godsets avkastning som han genast fattade ett sådant intresse för de moderna engelska och skotska brukningsmetoderna. I en tid utan kreditbanker var man hänvisad till privata långgivare och när tiderna blev dåliga behövde dessa själva sina pengar och sade upp sina lån. Kronprins Carl Johan beviljade Stjernswärd ett lån 1815 och senare ännu ett, men det hjälpte inte mot de ekonomiska bakslag som drabbade Engeltofta genom en ödeläggande eldsvåda och en förlust på en gång av 58 hästar, vilka blivit smittade av rots och måste skjutas. Carl XIV Johan,

³² Värmlands läns hushållningssällskaps handlingar, 5 (1810), s. 6.

³³ A. F. Tornérhjelm, Berättelse om en vid Engeltofta säteri i Skåne i senare åren gjord uppodling, i Kungl. Svenska Lantbruksakademiens annaler 1814, 2, s. 183 ff; även tryckt i Kristianstads läns hushållningssällskaps handlingar, 1 (1815), s. 27 ff.

³⁴ Ernst Moritz Arndt, Resa genom Sverige år 1804, 4 (1808), s. 124 ff.

³⁵ Jordbruks-förbättring vid Engeltofta i Skåne, i Economiska Annaler, 1807, December, s. 26 ff. För denna uppgift tackar jag arkivarien fil. dr Arvid Bäckström.

³⁶ Översigt av Engeltofta egendom med därå verkställda odlingar och förbättringar, i Kungl. Svenska Lantbruksakademiens Annaler 1815, 2, s. 109 ff.

som gärna placerade sina pengar i jordegendomar, räddade Stjernswärd från att göra konkurs genom att köpa Engeltofta 1819. Som förvaltare tillsatte han en italiinare, överstelöjtnant C. de Mottoni, som öppet uttalade sin misstro mot Stjernswärds nya metoder. Denne fann det bittert att behöva uppleva, att hans omsorgsfullt och på lång sikt planerade cirkulationsbruk på godset genast avbröts; odlingen återgick till gamla metoder och gårdens avkastning sjönk åter hastigt.

Det sista brevet från Carl Georg Stjernswärd till Lord Kellie i Cambridge-samlingen är daterat den 7 september 1822 på Pilshults gård utanför Hälsingborg, som han då arrenderade. Han skriver här bl. a.:

Och hoppas jag kunna snart meddela My Lord den underrättelse, att jag åter äger en betydlig ägendom i Skåne, utan att vara för mycke skuldsatt. Min son lämnade i fjor i Dover, ett bref till My Lord, med en tryckt beskrifning öfver Engeltofta, är den tilhanda kommen, var nådig låt mig veta My Lords tanckar där om. Äfven huru den unga Prints Gustaf vid Oxfords academie, förholts sig, och vad aparanc hans wälsingnade Moder kan göra sig om detta barnet; detta skulle vara af stort *intresse* . . . Grödan har här i landet blifvit tämmeligen god. Den financiela ställningen är ömkansvärd. Herr Filén⁸⁷ Som fått ärfva sin bror på Demerarie är en af de rikaste om ej den rickaste i landet, och man tror det går till 800 Tr Guld Banco. Här förestår i januarii ricksdag. Den blir af den märckvärdigaste egenskap till financerne. Och stora ansvar komma i fråga. Engelska plogen florerar, och gjort epoque i oeconomien, önskeligt att så varit med den franska, men tyvärr — misstagit har varit stort, till dess införande.⁸⁸ Man väntar stora politiska förändringar till engelska premier-ministerns död.

Brevskrivaren ber även lorden att skaffa honom två engelska fickur med silverboett till två av sönerna. Men nu har Lord Kellie synbarligen tröttnat på att ha flera affärer med Stjernswärd, ty i stället för den anteckning om datum för besvarandet, som finns på de tidigare fem breven, har lorden här skrivit: »wrote Da Erskine to make my excuse».

De ekonomiska mellanhavandena mellan Carl Georg Stjernswärd och Lord Kellie sköttes av firman D. Carnegie & Co., vilket framgår av flera uttalanden i brev från David Carnegie och David Erskine. Carnegie skriver den 12 december 1817:

Stjernswärd has sent me 200 cheeses and desired me to pay your Lordship out of the proceeds. It will require some mo[ney] to dispose of this quantity, but it is a good remittance being I hope sufficient to pay the debt & interest.

Han återkommer till ämnet den 7 juli 1818:

We have credited you for proceeds of Stjernswärds cheese Rd 761 à 9/24 £ 80. Debited for our inclosed remitt:e on Denison & C:o £ 57 at 9/24 Rd 541.24, it has produced within a trifle of your claim with interest & as

⁸⁷ Kommerserådet Paul Eduard Filén (f. 1749, † 1829).

⁸⁸ Syftar troligen på Carl XIV Johan.

nothing more is to be expected, we have granted him a discharge in full; he has again given in his stat, so it is well you declined executing his late orders. He neither drinks nor gambles as I have heard, yet spends a great deal of money & has always been deranged in his affairs.

David Erskine skriver den 27 februari 1809:

On my way home from Lund I fell in with young Blackwood (who was in Scotland last year) at Engelholm. He spoke much of the many civilities he had met with from your Lordship. He told me likewise that Major Stjernswärd had treated him badly since he came home and that he was now processing with him. He shewed me a note from Stjernswärd promising to pay D C & C:o [D. Carnegie & C:o] the amount of Blackwoods bill to your Lordship now in the hands of D C & C:o.

Genom att Stjernswärd personligen misslyckades ekonomiskt förlorade hans samtid i stor utsträckning tron på hans metoder och teorier, som därför inte slog igenom förrän ett par decennier senare, när de åter upptagits av andra. Vid sin död 1825 var Stjernswärd övervägande misskänd, men hans söner fick trettio år senare uppleva att hushållningssällskapen på Engeltofta ägor reste en minnessten över fadern och hans verk.

Den smedja med bostäder för de inkallade skottarna, som Stjernswärd byggde 1803, och som dominerer Thersners bild av Engeltofta, från 1817, finns ännu men flyttades 1919 till Övragård vid Barkåkra kyrka, där den är magasin, och alla spår av bildens altaner och kolonner har försvunnit.

De diskussioner, som förts på Engeltofta om önskvärdheten av att på något sätt belöna Lord Kellie, måtte Carl Georg Stjernswärd ha blandat ihop med vad som verkligen hände, när han 1819 författade sin skrift »Engeltofta förr och nu». Där skriver han nämligen: »Långt innan allt detta var verkställt och odlingarna efter engelska sättet nyss voro började, eller år 1804, då jag likväl hade för mig själv planen därtill utstakad, täcktes f. d. Konung Gustav IV Adolf benåda mig med besök på Engeltofta och taga i ögnasikte mina redan påbegynte odlingar, över vilka Han behagade förklara sitt nådiga välbehag, och även nådigt lägga första grundstenen till corps de logis på farmen Nådala, som då av f. d. Hans Maj:t erhöill sitt namn. Vid samma tillfälle täcktes även f. d. Hans Maj:st på Kellie House utnämna till kommandör av Vasaorden, Lord of Kellie, vars förtjänst det egentligen var att engelsmännen i riket inkommit och hit infört engelska åkerbruket.»

Gustav IV Adolf vistades i Tyskland från den 2 augusti 1803 till den 7 januari 1805.³⁹ Däremot bodde kungaparet och den lille kronprinsen i Hälsingborg från slutet av juni till in i september 1805, man badade

³⁹ S. Carlsson, Gustaf IV Adolf (1946), s. 125 ff.

havsbad och ägnade mycken tid åt utflykter⁴⁰ både till lands och sjöss. Sålunda besökte Ven och Lund och kungaparet gästade major Berch på Wrams-Gunnarstorp, grevinnan Sparre på Kulla-Gunnarstorp, baron Bennet på Rosendal, samt på väg till excellensen Toll på Bäckaskog även greve Jacob De la Gardie på Löberöd, friherrinnan Ramel på Övedskloster⁴¹ samt greve Erik Ruuth på Marsvinsholm.⁴² Den 12 juli reste kungen till Engeltofta, där han åt middag och besåg major Stjernswärds nya anläggningar och studerade »den engelska odlingsmetod och åkerfördelning, som där blivit införd.»⁴³

Samma bulletin från det lilla hovet i Hälsingborg, som omnämner besöket på Engeltofta, talar även om att ridderskapet och adeln i Skåne önskade få tacka konungen för upphävandet av förbudet emot boskaps och viktualievarors utförande. Den 13 juli mottog också kungen i Hälsingborg en deputation av »trettio två bofaste egendomsinnehavare i provinsen» med generalguvernören friherre Johan Christopher Toll som talesman. Denne tolkade den tacksamhet man kände »för de flerfaldiga nådiga beslut Kongl. Maj:t behagat fatta till Skånes förkovran och välmåga samt till befrämjande av åkerbrukets, näringarnas och handelsrörelsens betydliga och redan märkbara tilltagande». Kungen besvarade detta tal synnerligen älskvärt.

Beträffande Lord Kellies Vasaorden, så tilldelades han inte denna 1804 utan 1808.⁴⁴ Insignierna kom honom dock först till handa efter Gustaf IV Adolfs avsättning enligt ett brev från Charles Chalmers, skrivet i London den 29 juni 1809, där han säger:

It has long been my duty to write you that Mr Brinkman⁴⁵ wrote the necessary letter home for leave to deliver your decorations and I am to congratulate you that on the 17:th inst. he sent them to my brother⁴⁶ . . . My brother opened the letter which Chevalier Brinkman adressed to you & which I now send in a box addressed to the care of W:m Kerr Esq:r Edinburg, containing the star, the ribbon with the badge and his late Swedish Majesties licence or letter singed by himself, God bless Him!!!

Till minne av Lord Kellies hjälp uppkallade Stjernswärd en av sina farmer efter honom. Kellie House, numera chefsbostad vid Barkåkra flygflottilj, har emellertid aldrig bebotts av Lord Kellie, som det på-

⁴⁰ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, utg. av Cecilia af Klercker (1927), 6, s. 363 ff. Axel von Fersens dagbok, utg. av Alma Söderhjelm, 4 (1936), s. 455 ff.

⁴¹ Lunds Weckoblad, Nytt och gammalt, 1805 8/7, 17/7. Inrikes Tidningar, 1805 11/9, 18/9.

⁴² Axel von Fersens dagbok, 4 (1936), s. 458.

⁴³ Kabinettet för utrikes brevväxlingen, koncept 1805. Vol. 3, bulletin daterad Hälsingborg den 14 juli 1805. RA. — För denna uppgift tackar jag förste arkivarien Nils F. Holm.

⁴⁴ SBL 14 (1952), s. 480.

⁴⁵ Carl Gustaf af Brinkman (f. 1764, † 1847), envoyé i London 1808-1810 (friherre 1835).

⁴⁶ William Chalmers.

stås i en nyutkommen skildring från Bjäre härad.⁴⁷ Så vitt man vet träffades Lord Kellie och Stjernswärd aldrig personligen. Av de till Engeltofta inflyttade skottarna blev flera bofasta i Sverige, men tre som Stjernswärd i sin skrift meddelar att han avstått till brukspatron Wahrendorff, återvände efter ett års förlopp till Skottland. Svenska ättlingar finns alltjämt till Alexander Hall,⁴⁸ Alexander Bonthron och John Hain.

Två andra brev på svenska i arkivet beröra också lantbruksekonomiska problem. Det är dåvarande prosten i Kumla, sedermera ärkebiskopen, Carl von Rosenstein, som i april och september 1805 skriver och talar om ett nybildat sällskap »för hushållningens främjande» och att man där är intresserad av »det i England af Mr Elkington uppfunna sätt att leda vatten ifrån måssar och kärr. »Man känner till det genom en svensk översättning av en tysk beskrivning, men för praktiska tillämpningar ber prosten att Lord Kellie skall ge anvisning på någon kunnig person i England, som vore villig att komma till Närke på ett par månader och lära ut metoden. Resultatet blir att Lord Kellie gör upp med George Stephens († 1839)⁴⁹ om att resa till Närke i april 1806 på fem månader mot en ersättning av sammanlagt 150 guineas. På så sätt började Stephens, vår första statsagronom, sin verksamhet här i landet. Till Lord Kellies svar på Rosensteins båda brev finns även koncepten kvar, det första på svenska, det andra på engelska, sedan prosten förklarat, att han väl kan läsa engelska men ej vågar sig på att skriva det. Endast några rader finns från Stephens, där han från Edinburgh rapporterar den 27 mars 1806, att han seglar med första lägenhet till Göteborg.

Bland Lord Kellies många vänner i Sverige var det tydligen en känd sak att han blivit en intresserad jordbrukare efter sin återkomst till Skottland. David Erskine skriver härom den 19 december 1809:

I observe the great purchases your Lordship has been making of landed property and I think we may soon call you proprietor of all the East Nock. Heaven grant you may long live to enjoy those rural and agricultural pleasures in which you seem to take so much delight.

⁴⁷ N. Hammarlund, Några glimtar ifrån svunnen tid i nordvästra Skåne (1956), s. 114, 195. Här utnämnes även den typiska svenska manbyggnaden på Kellie House till »skotsk herregårdsstil».

⁴⁸ Alexander Hall (f. 1772, †1841) uppodlade och arrenderade 1820—1843 en ny farm på Trolleholms gods, och excellensen greve Gustaf Trolle-Bonde bestämde i det kontrakt han skrev den 19 juni 1819, att med hänsyn till Halls kända duglighet den nya gården till minne av »dess tillskyndare och förste odlare» skulle bära namnet Hallsfarm. C. Trolle-Bonde, Trolleholm förr och nu, 3 (1906), s. 162 f.

⁴⁹ C. von Rosenstein, Berättelsen om några försök att leda vatten från sank mark efter Elkingtons sätt (1807). G. Utterström, a. a., 1, s. 618 ff.

Liksom i Stjernswärds brev och tryckta skrifter talas det i samtida litteratur alltid om engelska jordbrukare och redskap på Engeltofta. På Lord Kellie måste det väl ha gjort ett blandat intryck med detta lovprisande av allt engelskt och att ideligen se sig och sina landsmän harangerade såsom verkliga engelsmän, han som själv i sin ungdom utvandrat från Skottland till Göteborg undan engelsmännen, sedan släkten drabbats av de stora godsindragningar, som efter nederlaget vid Culloden 1746 gick ut över de skotska anhängarna till den siste Stuart-pretendenten.

Den här berörda delen av arkivet på Cambo House var Sir David Erskine nog älskvärd att låta mig få taga med till Stockholm som lån. En arkivfilm av handlingarna finns i Nordiska museet. De på svenska skrivna breven överlämnade ägaren som gåva och de ha införlivats med Göteborgs stadsbiblioteks handskriftssamling i likhet med det tidigare av Sir David skänkta brevet från Jan Lamberg.

Det ovan sagda innebär inte att hela arkivet på Cambo House medfördes till Sverige. Alla brev till Lord Kellie rörande bl. a. förvaltningen av godset, grevskapet Fifeshires angelägenheter eller affärer i St. Andrews och Edinburgh, som inte var av något intresse för svensk forskning, lämnades kvar i boxen. Tyvärr är det tydligt att endast en liten del av Lord Kellies arkiv hade turen att bli flyttad till stallvinden. Luckorna i brevsviterna äro mycket stora och ibland har bara hälften av ett brev kommit med. De händer, som en gång gjort förflyttningen, ha synbarligen letts av den slump, som spåras i så många arkivöden.

Till släkten Husbergs historia.

Några randanteckningar till litteraturen.

Av Bengt Hildebrand.

I Svenska slätkalendern 1930 intog Gustaf Elgenstierna en genealogi över den mest kända släkten Husberg. Den anges såsom ursprungligen östgötsk, med härstamning från och namnet taget efter Östra Husby socken; källkritiskt bearbetade uppgifter synas dock ännu icke föreligga härom, varför här icke skall ingås på dithörande frågor. Då emellertid ett fatalt misstag rörande samhörigheten mellan släktens olika grenar finns på åtminstone två ställen i litteraturen, skall här rättelse lämnas. Det har visserligen skett redan i släktartikeln Husberg i Svenska män och kvinnor (bd 3, 1946, s. 560), men helt kort; bevisningen meddelas nedan. Därtill skola fogas några kompletterande notiser om vissa släktmedlemmar.

I Slätkalendern 1930 redovisar Elgenstierna släktens två huvudlinjer, utgående från bröderna skomakarmästaren *Fredric Husberg* (f. 1751, † 1836) och skomakaråldermannen i Nyköping *Hans Husberg* (f. 1754, † 1832).¹ Yngre linjen delas genom den sistnämndes tre söner i tre grenar: *Falugrenen*, stammande från gruvmekanikern och uppfinnaren, konstmästaren vid Falu gruva *Carl Gustaf H.* (f. 1794, † 1886; biogr. i Sv. män och kvinnor, 3, s. 560); *Visbohammargrenen*, stammande från brukspatronen *Nils Fredric H.* (f. 1796, † 1886); samt *Smäländsgrenen*, stammande från brukspatron *Johan Daniel H.* (f. 1798, † 1860).

År 1932 utkom emellertid G. Virdestams sjunde del av Växjö stifts herdaminne. Här förekom (s. 127) en starkt missledande uppgift. Under Järnsnäs pastorat (Jönk.) anger Virdestam, att kyrkoherden där 1826—32 Carl Magnus Husberg (f. 1769, † 1832) skulle haft tre söner och att en av dem skulle varit brukspatron Johan Daniel H. (jfr ovan).

Elgenstierna, som 1930 haft korrekta uppgifter om J. D. H., lät dessvärre dupera sig av Virdestams felaktiga notis. I Sv. slätkalendern 1943 redovisade Elgenstierna därför två släkter Husberg, dels

¹ Båda voro födda i Bärbo (Söd.) som söner till trädgårdsmästaren vid Tistad Nils Husberg († 29 april 1761 i Bärbo) och Catharina Thunman.

den östgötska, dels Johan Daniel H:s gren, som angavs såsom släkten H. »från Jönköping», med kyrkoherden C. M. H. i Järnsås som J. D. H:s fader.

När Svenska män och kvinnor skulle behandla artiklarna Husberg undersöktes saken. Därvid visade sig genast, att Virdestams uppgift var oriktig. Landsarkivet i Vadstena meddelade i april 1946, att C. M. H., som 1813—26 var komminister i Öggestorp, i dess hushörslängd endast har en son, Johannes H. (f. 1802). I boupteckning efter kyrkoherde C. M. H:s hustru Brita Catharina Schmidt 1828 bekräftas uppgiften: dödsbodelägare voro endast maken och sonen Johannes.

Samtidigt kunde ur kyrkoböckerna från *Nyköpings Västra församling* (Uppsala landsarkiv) positivt bevisas, att Elgenstierna 1930 haft rätt. Skomaråldermannen *Hans Husberg* hade i andra giftet med *Christina Brita (Stina Brita) Palmgren* († 2 juni 1804 i Nyköpings Västra av lungsot) i varje fall följande barn: *Johanna Christina*, f. 16 okt. 1791; *Carl Gustaf*, f. 25 febr. 1794; *Nils Fredric*, f. 8 mars 1796; *Johan Daniel*, f. 11 dec. 1798; samt tvillingarna *Annette Lovise* och *Pehr Adolph H.*, födda 3 april 1802. Brukspatron Johan Daniel H. var således otvivelaktigt bror till stamfäderna för Falu- och Visbohammargrenarna.

Några kompletterande uppgifter om Hans H. må här lämnas. Hans första hustru, *Sophia Lönmark*, dog i Nyköping 20 juni 1789. Hon var dotter av vagnmakarmästaren där Petter Lönmark och Christina Pihlgren samt syster till *Anna Christina Lönmark*, som 30 sept. 1783 i Nyköping (Västra) äktade Hans H:s äldre bror skomakarmästaren *Fredric H.* (jfr ovan).

Släktens i den generationen mest kända medlem var Fredric och Hans H:s bror *Nils Husberg* (f. 4 mars 1749 i Bärbo, † ogift 3 april 1829 i Björnlunda, Söd.) som var frälsbokhållare vid Hagbyberga i Björkviks sn (Söd.) och senare frälskamrerare vid Älghammar och slutligen vid Bjursnäs i Björnlunda. Då Vetenskapsakademien 1776 framställde en prisfråga, besvarades den av Nils H., som erhöll »premium» för svaret. Detta trycktes 1777 i akademiens Samling af rön och afhandlingar rörande landtbruket som till Kongl. Wetenskaps Academiens blifwit ingifne, T. 2 (1777).² Sju Nils Husbergs brev (1777—78) till akademiens sekreterare

² Titeln är: Swar på den af Kongl. Wetensk. Academiens framställda frågan: Om de bästa sätt och medel att pröfwa Sädens lagoma mognad, och rätta skörde-tiden, då Säden minst brinner, samt huru den med minsta spillning kan skäras, skylas, hemföras och förwaras.

Pehr Wargentin finnas i akademiens arkiv. Nils H. var LLA och RVO.³

Skomakaråldermannen Hans Husbergs andra maka, född Palmgren (se ovan), dog, som nämnts, 1804; hennes föräldrar äro f. n. okända. Han gifte sig tredje gången (notisen saknas hos Elgenstierna) med *Ulrica Frischenfeldt*. Hans H. dog i Nyköping 9 sept. 1832 och hustrun Ulrica den 11 nov. s. å. Av den gemensamma bouppteckningen efter dem 25 jan. 1833 (Rådhusarkivet, Nyköping) framgår bl. a. följande. Av barn i Hans H:s första gifte levde en dotter, *Catharina Sophia H.*, g. m. källarmästaren i Eskilstuna P. G. Forssberg. Med Ulrica Frischenfeldt hade Hans H. inga barn.

Av barnen ur Palmgrenska giftet levde vid Hans H:s död Carl Gustaf, Nils Fredric, Johan Daniel, Pehr Adolph och »Anna Lovisa». Rörande *Pehr Adolph H.* kan ur andra handlingar visas, att han 1828 var inspektor vid Lidhem (Kron.) men 1830 flyttade till Björnlunda. Då farbrodern Nils H. på Bjursnäs i Björnlunda dött 1829 (se ovan), torde ett visst sammanhang här spåras.

I Svenska män och kvinnor behandlas flera av släktens mera bemärkta medlemmar. Någon utförlig genealogisk-biografisk studie över släkten finnes emellertid ännu icke. Elgenstiernas uppgifter 1930 och 1943 ge dock — om man blott sätter den 1943 felaktigt rubricerade »Jönköpings»-grenen på sin rätta plats, som den tredje grenen av Hans H:s linje — en kortfattad översikt. Släktens mest kände medlem är J. D. H:s ene son, statsrådet och landshövdingen först i Norrbottens, sedan i Älvsborgs län juris utr. doktor *Karl Sigfrid Husberg* (f. 1854, † 1928).⁴

³ Om N. H. se bl. a. J. A. Almquist, Södermanlands läns kungl. Hushållningssällskap 1814—1914, 1—2 (1914).

⁴ I art. om Karl H. i Sv. män och kvinnor (3, s. 560 f.) är titeln på hans doktorsavhandling förvanskad. Rätta titeln är: Om domens materiella rättskraft enligt svensk ordinär process (1882). Rörande Karl H. föreliggande strönotiser på mångfaldiga ställen i den historiska litteraturen. Biografiska fakta om honom finnas vidare i t.ex.: Ny illustrerad tidning 1890 (s. 155), 1893 (s. 342) och 1896 (s. 346); Svenska familj-journalen Svea 1893 (s. 201); Hvar 8 Dag 1899—1900 (s. 677), 1900—01 (s. 227) och 1903—04 (s. 825); Idun 1900 (s. 463) och 1905 (s. 332, 508); årsboken Norrbotten, 5 (1926; s. 94—97). Karl H:s brevarkiv (brev till honom) är bränt. Genom sin mor, Sophia Elise Münter, och mormor, Henriette Suell, voro Karl H. och hans syskon dotterdotterbarn till kommerserådet Frans Suell, grundaren av Malmö hamn.

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 15:— pr år + 70 öre för porto och uttages som postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80.
Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 18:—